

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

**İSTİKLAL MAHKEMELERİ VE RİZE'DEKİ
YARGILAMALAR**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Gökhan TAŞKIRAN

2501131381

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Namık Sinan TURAN

İstanbul–2015

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

**İSTİKLAL MAHKEMELERİ VE RİZE'DEKİ
YARGILAMALAR**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Gökhan TAŞKIRAN

2501131381

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Namık Sinan TURAN

İstanbul – 2015

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : GÖKHAN TAŞKIRAN Numarası : 2501131381
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı : SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER (İKTİSAT) Danışmanı : PROF. DR. NAMİK SİNAN TURAN
Tez Savunma Tarihi : 26.10.2015 Saati : 16:30
Tez Başlığı : İSTİKLAL MAHKEMELERİ VE RİZE'DEKİ YARGILAMALAR

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. NAMİK SİNAN TURAN		Kabul
2- YRD. DOÇ. DR. GİZEM BİLGİN AYTAÇ		Kabul
3- YRD. DOÇ. DR. HASAN AKSAKAL		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ. DR. HİLAL AKGÜL		
2- DOÇ. DR. MURAT METİNSOY		

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (.../.../20....)

Gökhan TAŞKIRAN

ÖZ

İSTİKLAL MAHKEMELERİ VE RİZE'DEKİ YARGILAMALAR

Gökhan TAŞKIRAN

İstiklal Mahkemeleri, 1920 yılında Milli Mücadele sırasında ayaklanma çıkaran ve yağmaya girişenleri, bozguncuları, orduya ait silah ve mühimmatı çalanları, casusları, asker kaçaklarını ve Milli Mücadele'yi engelleme amacıyla propaganda yapanları yargılamak için özel kanunla kurulan mahkemelerdir. İlk dönem İstiklal Mahkemeleri Ankara'daki hariç 1921 yılında kapatılmıştır.

Şapka İnkılâbı, Atatürk'ün günlük hayatı en yakından etkileyen icraatlarından biridir. Doğrudan dinle alakası bulunmamasına rağmen, fes Müslümanlığın simgesi gibi görülmüş ve bu sebepten bu reform hareketine karşı çıkışlar olmuştur.

Bu çalışmada İstiklal Mahkemeleri ve Şapka Devrimi incelenmiştir. Ayrıca Rize'deki Şapka Kanunu'na muhalefet eden ve bunun sonucunda yargılanan kişilerin ailelerinin gözünden bu süreç izlenmiştir.

Anahtar Kelimeler

Rize, İstiklal Mahkemeleri, Şapka İnkılâbı, Sözlü Tarih

ABSTRACT

İSTİKLAL MAHKEMELERİ VE RİZE’DEKİ YARGILAMALAR

Gökhan TAŞKIRAN

The Independence Courts were eight special courts founded during the Turkish War of Independence to prosecute those who were against the system of the government. They were located in Ankara, Eskişehir, Konya, Isparta, Sivas, Kastamonu, Pozantı, and Diyarbakır. All but the Ankara court were terminated in 1921.

The hat revolution was one of the most significant acts of Atatürk affecting daily life of the Turkish society. Although there was no connection with religion, “fes” had been seen by the society as a symbol of being a Muslim. As a result of it, there was some opposition against the compulsory hat wearing.

This study examined the Independence Tribunals and Hats Revolution. Also this process followed through the eyes of the families whose relatives opposed the Hat Law and stood trial.

Key Words

Rize, Independence Tribunal, Hat Revolution, Oral History

ÖNSÖZ

Bu çalışma ile tarihimizin önemli bir parçası olan İstiklâl Mahkemeleri'ne ve bu mahkemenin Rize'ye gelişi ile Rize'deki şapka devrimine karşı ayaklanan kişilerin yargılanmasına değinilmiş, ayrıca Rize'de idam edilenlerin yakınlarından kişisel bellek alıntılarına yer verilmiştir.

Son bölümde sözlü tarih yöntemi kullanılarak, devrim mahkemelerinin olayı yaşayan aileler üzerindeki etkilerine ve ailelerin olaya bakış açlarına yer verilmiştir.

Güzel bir çalışma olmasına gayret ettiğim böyle bir konuda beni araştırmaya yönelten ve fikirleriyle bana büyük destek veren Sayın Hocam Prof. Dr. Namık Sinan TURAN'a ve çalışmalarım sırasında bana yakın ilgi gösteren Sayın Yrd. Doç. Dr. Hasan AKSAKAL'a çok teşekkür ederim.

Bunun yanında sonsuz destekleri ve güvenleri ile her zaman yanımda olan anneme, babama, ablama ve varlığıyla hayatımı kolaylaştıran Sabriye'ye teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI.....	iv
ÖZ.....	v
ABSTRACT.....	vi
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
GİRİŞ.....	1

1. BÖLÜM

DEVİRİM MAHKEMELERİ VE DÜNYADAKİ ÖRNEKLERİ

1.1. Fransız Devrim Mahkemeleri.....	4
1.1.1. Jakobenlerin İktidarı.....	5
1.1.2. Terör Döneminde Devrim Mahkemeleri.....	8
1.2. Sovyet Devrim Mahkemeleri.....	16
1.2.1. Stalin Dönemi.....	17
1.2.2. Moskova Duruşmaları.....	20
1.3. İran Devrim Mahkemeleri.....	23
1.3.1. İran İslam Devrimi.....	25

2. BÖLÜM

ÜLKEMİZDE İSTİKLAL MAHKEMELERİNİN KURULUŞU VE NİTELİĞİ

2.1. Birinci Dönem İstiklal Mahkemeleri.....	29
2.1.1. Hıyanet-i Vataniye Kanunu.....	29
2.1.2. İstiklal Mahkemeleri’nin Kuruluşu.....	33
2.2. İkinci Dönem İstiklal Mahkemeleri.....	42
2.3. Ankara İstiklal Mahkemesi.....	47

3. BÖLÜM

ŞAPKA DEVRİMİ VE YARGILAMALAR

3.1. Şapka Devriminin Başlaması.....	51
3.2. Şapka Devrimine Karşı Tepkiler.....	55
3.3. Şapka Devrimine Karşı Tepkilere Alınan Önlemler.....	62

4. BÖLÜM

RİZE’DEKİ YARGILAMALAR

4.1. Ankara İstiklal Mahkemesi’nin Rize’ye Gelişi ve Yargılamalar.....	65
4.2. Yargılamalar Sonucu İdam Edilenler.....	69

4.3. Rize’de İdam Edilenlerin Yakınlarından Kişisel Bellek Anlatıları.....	71
SONUÇ.....	78
KAYNAKÇA.....	80

GİRİŞ

İstiklâl Mahkemeleri, başlangıcı itibariyle Ankara’da kurulmuş bulunan TBMM Hükümetinin, cephe gerisinde asayişî sağlamak ve bilhassa asker kaçaklarına karşı etkili tedbir almak ihtiyacıyla kurulmuşlardır. Meclisin açılmasından bir hafta sonra çıkarılan Hıyanet-ı Vataniye Kanunu bu anlamda İstiklâl Mahkemeleri fikrinin oluşmasındaki ilk adım olarak görülmektedir.

Kurtuluş Savaşı yıllarında görev yapan I. Dönem İstiklâl Mahkemeleri dışında, daha sonraları da dönemlerine göre farklı vazifeler yürüten İstiklâl Mahkemeleri kurulmuştur. Sonradan kurulan bu mahkemeler birer devrim mahkemesi niteliğindedir.

Bu yüksek lisans tezinin konusunu İstiklâl Mahkemeleri ve Rize’deki yargılamalar oluşturmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde dünyada yaşanmış başlıca birkaç devrime değinilerek bu ülkelerde kurulan devrim mahkemelerinin yargılama örneklerine yer verilmiştir. Başta Fransız Devrim Mahkemeleri olmak üzere, Moskova Mahkemeleri ve İran Devrim Mahkemeleri bu bölümde detaylı incelenmiştir. Ülkemizde kurulan İstiklâl Mahkemelerine değinmeden önce bu örnekleri incelemenin tez çalışmasının daha objektif olmasına katkı sağlayacağı düşüncesindeyim.

İkinci bölümünde İstiklâl Mahkemelerinin kuruluşu ve niteliğiyle ilgili literatür taraması yapılmış olup, bu mahkemelerin baktığı davalar araştırılmış ve özellikle bir çok önemli yargılamada bulunan Ankara İstiklâl Mahkemesi’nin çalışmaları incelenmiştir.

Üçüncü bölümde şapka devriminin başlaması ile şapka devrimine karşı ülke genelinde oluşan halk tepkilerine değinilerek, bu tepkilere karşı alınan önlemlere de yer verilmiştir.

Son bölümde ise Ankara İstiklâl Mahkemesi'nin Rize'ye gelişi ve Rize'deki şapka devrimine karşı ayaklanan kişilerin yargılanmasına değinilmiştir. Ayrıca Rize'de idam edilenlerin yakınlarından kişisel bellek alıntılarına da yer verilmiştir. Bu görüşmeler resmi tarihimizin önemli bir parçası olan İstiklâl Mahkemesi yargılamalarına Rize örneği özelinde olayı yaşamış olan ailelerin bakışını ortaya koymaktadır. Bu bölümde sözlü tarih yöntemi kullanılarak, devrim mahkemelerinin olayı yaşayan aileler üzerindeki etkilerine ve ailelerin olaya bakış açılarına yer verilmiştir.

Bu çalışma kapsamında tezin ana konusunu belirleyen Ankara İstiklâl Mahkemesine ait tatmin edici ve güvenilir bilgilere ne yazık ki ulaşamamıştır. Meclis bünyesindeki kütüphane ve arşiv hizmetleri söz konusu mahkemelere ait dosya muhteviyatının tasnif, kataloglama ve elektronik ortama aktarma işlemlerine devam etmektedir.

TBMM'nin 2015 yılında yayınladığı *İstiklâl Mahkemeleri* adlı eserin 1. cildinde yapılan çalışmalarla ilgili şu bilgiler yer almaktadır:

“TBMM'nin arşivinde bu mahkemelere ait 914.000 sayfa civarında evrak bulunmaktadır. Kurulan ilk mahkemelerden bugüne kadar 95 yıl geçmesine rağmen ne yazık ki, çeşitli sebeplerle İstiklâl Mahkemelerinin henüz tatmin edici, eksiksiz, güvenilir bir tarihi yazılamamış; arşivde muhafaza edilen söz konusu evrakın analitik tasnifi yapılamamış; indeksi ve istatistikleri çıkarılamamıştır. Bu sebeple İstiklâl Mahkemelerinde tam olarak kaç kişinin yargılandığını ve ne tür cezalara çarptırıldığını, bunlardan ne kadarının infaz edildiğini bugünkü bilgilerimize göre tespit etmemiz mümkün değildir. Çünkü bu konuda sağlıklı bir rakam verebilmek için kurulan bütün mahkemelere ait belgelerin az önce ifade edildiği gibi eksiksiz bir biçimde tespit edilmesi, analitik tasniflerinin yapılması ve indekslerinin çıkarılması gerekir.”¹

¹ *İstiklâl Mahkemeleri*, Cilt 1, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2015, s. IX.

Bu çalışmayı hazırlarken yukarıda belirtildiği gibi mahkemelere ait belgelere ulaşılamaması sebebiyle, geniş bir literatür taraması yapmakta çeşitli zorluklar yaşadım. Umarım İstiklâl Mahkemeleri'ne ait dosya muhteviyatının tasnif, kataloglama ve elektronik ortama aktarma işlemi kısa sürede tamamlanır ve ben de bu çalışmamı daha da genişleterek kamuoyuna sunma fırsatı yakalayabilirim.

1. BÖLÜM

DEVİRİM MAHKEMELERİ VE DÜNYADAKİ ÖRNEKLERİ

1.1. Fransız Devrim Mahkemeleri

Her devrim kendine has yargı sistematiğini ve yargı süreçlerini yaratmıştır. Devrimlerin genelde güce dayanmaları, iktidarı ele geçiren aktörlerin devrim sonrasında yargıya yaptıkları müdahaleler devrim mahkemelerini tartışılır hale getirmiştir.

Birinci bölümde, ülkemizdeki İstiklâl Mahkemelerinin kuruluşu ve niteliğine değinmeden önce, Fransız, Rus ve İran devrim mahkemeleri incelenmiştir. Bu mahkemelerle ülkemizdeki İstiklâl Mahkemeleri ile benzer bağlar ve ortak özellikler araştırılmıştır.

İlk olarak Fransız Devriminin önemli aşamalarından biri olarak değerlendirilen “Terör Dönemi” incelenecektir. Bu dönemin özelliği terörün bir devlet politikası olarak kabul edilmesi ve yasal bir çerçeve içerisinde uygulanmasıdır.

İstiklâl Mahkemeleri ile ilgili en geniş kapsamlı çalışmada bulunan kişilerin başında gelen Ergün Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri* adlı kitabında Fransa’daki İstiklâl Mahkemeleri ile ülkemizde kurulan mahkemeleri şu şekilde karşılaştırmıştır:

“Ülkemizde kurulan İstiklâl Mahkemeleri, bağımsız, sürekli çalışan, ihtilalin gereklerini uygulayan mahkemeler olarak Fransız İhtilali içinde (Mart 1793) olağanüstü yetkilere sahip olarak kurulan ‘İstiklâl Mahkemesi’ni örnek almıştı. Bu mahkemeler de inkılap düşmanı her teşebbüsü, hürriyet, eşitlik, birlik, Cumhuriyet’in bölünmezliği ilkesine, devletin iç ve dış güvenliğine aleyhindeki her suikastı ve krallığı tekrar

kurmak hedefini güden, ulusal egemenliğe karşı koyan komploları yargılamak ve cezalandırmak yetkisi ile kurulmuşlardı. Mahkemelerde bir jüri, bir savcı ve iki yargıç vardı. Konvansiyon bu üyeleri kendi tayin ediyordu. Mahkemelerin kararı kesin olup, bir üst mahkemeye başvurmak ve temyiz hakkı yoktu. *İkisi de vatanın ve özellikle devrimin olağanüstü bir tehlike karşısında olduğu ve kurulan yeni rejimin savunulmasını yapmak gerektiğinde, birbirine çok benzeyen suçlara bakmak üzere, olağanüstü yetkilere sahip olarak kurulmuşlardı.* Mahkeme üyelerinin mebuslardan seçilmesindeki amaç, yasama ve yürütme yetkisine sahip bu kişilerin, yargı görevini de hiç kimseden emir almadan bağımsız olarak, Meclis adına uygulamaları idi.”²

1.1.1. Jakobenlerin İktidarı

1793 yılında Fransa’da kral devrilmiş ve giyotine gönderilmiş; Cumhuriyet ilan edilmişti. Ancak Cumhuriyetin Fransa’ya sükûnet ve birlik getirdiğini söylemek çok zordu. Aksine ülke, içeride isyanlarla, dışarıda ise savaşlarla boğuşuyordu.

Kralın idamı, Fransa’daki ihtilâl ve ihtilâl karşıtları arasındaki mücadeleyi arttırdı. Bununla birlikte, Avrupalı krallıklar da Fransa’daki rejimi ortadan kaldırmak için kendi aralarında koalisyon kurdular.

1793 Mart’ında Fransa Avrupa’da savaş halindeydi ve yabancı toprakları ilhak etmeye başlamıştı. Fakat savaşın genişlemesi, üstelik kötü gitmesi, sadece solun elini güçlendirmeye yaradı ve savaş bir tek o kazanabilirdi.

Sonunda geri çekilen ve ayak oyunlarına başvuran Jirondenler, çok geçmeden taşrada Paris’e karşı bir ayaklanmanın örgütlenmesine dönüşecek olan, sola karşı

² Ergün Aybars, **İstiklâl Mahkemeleri**, Cilt: I-II, İleri Kitabevi, İzmir, 1995, s. 42.

yanlış yargılarla dolu saldırılara giriştiler. Baldırıçıplaklar, âni bir darbeye 2 Haziran'da Jirondenleri devirdi. Böylelikle Jakoben Cumhuriyeti başlamış oldu.³

26 Mayıs 1793'te ayaklanma çağrısı Robespierre tarafından Jakobenlere şöyle duyuruldu:

*“Halk baskı altına alındığında, kendisinden başka başvuracağı bir makam olmadığından, ona ayaklanmaya gerek olmadığını söyleyen bir alçaktır... Bu hareketin zamanı gelmiştir... Halkı yozlaşmış milletvekillerine karşı ayaklanmaya çağırıyorum.”*⁴

Jakoben Cumhuriyet, Cumhuriyetin askıya alınmasını da beraber getirdi. Haziran 1793'te kabul edilen yeni anayasa yürürlüğe konulamadı. Anayasal düzenin uygulanamamasının sebebi olarak Jakoben Cumhuriyetin kurulduğu dönemindeki iç ve dış koşulları gerekçe göstermek yanlış olmaz.

Dış işgaller yanında, kral yanlısı karşı devrimci isyanlar sebebiyle parçalanma tehlikesi yaşayan bir Cumhuriyet Fransa'sı vardı. Vendee başta olmak üzere, Marsilya, Lyon ve kuzey batı illerinde; Bordeaux ve güney batı illerinde kralcı ayaklanmalar yükseliyordu. 27 Ağustos 1793'te Toulon, kralcıların liderliğinde kendi isteğiyle İngiltere'ye geçmişti.⁵

Eylül 1793'e gelindiğinde, yani Jakobenlerin hükümete gelmelerinden 14 hafta sonra Fransa, Avrupa ordularının işgalinden kurtulmuş; Jirondenlerin ve kralcıların temsil ettiği asıl karşı devrimcilerin isyanları bastırılmıştı.⁶

Bu durumdan sonra neden anayasanın devreye sokulmadığı ve neden olağanüstü durumunun hâlâ sürdüğü sorgulanmaya başlandı. Jakobenler ise tehlikenin hâlâ var

³ Eric Hobsbawm, **Devrim Çağı, 1789-1848**, (çev: Bahadır Sina Şener), Dost Kitabevi, Ankara, 1998, s. 76.

⁴ Gerard Maintenant, **Jakobenler**, (çev: İsmail Yerguz), İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 110.

⁵ Mehmet Ali Ağaoğulları, **Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği**, İmge Kitabevi, Ankara, 2006, s. 277.

⁶ Eric Hobsbawm, **a.g.e.**, s. 79.

olduğunu, Fransa'nın ve devrimin içinde bulunduğu durumun hâlâ olağanüstü olduğunu savundular.

Germinal ayından Thermidor ayına kadar, Devrimci Hükümetin diktatörlüğüne artık muhalefet edilmedi; şartların etkisiyle bazı değişiklikler olduysa da, bu hükümet belli bir istikrarı devam ettirdi. Merkezileşme kuvvetlendi, Tedhiş hızlandırıldı, temizlenen resmi makamlar itaat etti, Konvansiyon Meclisi birçok şeyleri hiç tartışmadan kabul etti.⁷

1789'la başlayan ve monarşiyi yıkan devrim süreci, geriye çark etme tehlikesini taşıyordu. Jakobenler içinde ve Konvansiyon'da oluşan genel kanaat, işgal ve isyan koşulları ortadan kaldırılmadan anayasayı uygulamanın mümkün olmadığı; bu sebeple içerde ve dışarıda birlik sağlanana kadar Anayasanın geçici olarak askıya alınması gerektiği idi. Benzer şekilde, olağan durumların organı olan Konvansiyon'dansa, bu olağanüstü durumu yönetmek için olağanüstü yetkilere sahip kurumlara gerek olduğuydu.

İşte bu kurum, Kamu Selameti Komitesi'dir (KSK). Kamu Selameti Komitesi 6 Nisan 1793'de kuruldu; dış ilişkilerden ve ordunun yönetiminden sorumluydu.⁸

Kamu Selameti Komitesi'nin görevi, Meclis'e bağlı Geçici Yürütme Kurulunun yönetimine yardımcı olmak, gerektiğinde genel savunma önlemleri almaktı. Ayrıca işgal altındaki Fransa'nın askeri durumunu tersine çevirmek ve Cumhuriyetin zaferini sağlamaktı.

Kamu Selamet Komitesinin her şey üzerinde denetim yetkisi vardı. KSK'nın 120 komiseri Fransa genelinde sınırsız yetkilerle görev yapmaktaydı. Komiserlerin devlet memurlarının üzerinde yetkileri vardı; karşı devrimcilerle ilişkisi olduğunu tespit ettikleri tüm milletvekillerini görevden alabilir ve tutuklayabilirlerdi.

⁷ Albert Soboul, **1789 Fransız İnkılâbı Tarihi**, (çev. Şerif Hulusi), Cem Yayınevi, İstanbul, 1969, s. 416.

⁸ Server Tanilli, **Dünyayı Değiştiren 10 Yıl, Fransız Devrimi Üstüne**, Say Yayınları, İstanbul, 1989, s. 102.

Devrimin en radikal aşaması olan ve (popüler adlandırmasından bildiğimiz üzere) terörle ilişkilendirilen, bir dizi iç tasfiyelerin gerçekleştiği, halkın olağanüstü ölçüde ve başarıyla seferber edilerek topyekûn savaş düzenine geçildiği Jakoben Cumhuriyeti. Fransa bu süreç sonucunda ayakta kaldığında, radikal rejime son veren 9 Thermidor (27 Temmuz 1794) oldu.⁹

Fronçois Furet, *Devrim'in Yorumu* adlı kitabında Jakoben iktidarını şu şekilde tanımlamaktadır:

*“Jakoben diktatörlük, felaketin eşiğindeki ülkeyi toparlayabilmek için aşırı sert önlemler aldı ve merkezileşmeyle birlikte terörü de bir silah olarak kullandı. Terör öncelikle devrime boyun eğmeyen köylüleri ve rahipleri, zengin burjuvaziyi ve ülkeden kaçmamış soylu kesimi vurdu. Başlıca enstrümanı terör olan diktatörlük rejimi uyguladığı devasa şiddetle merkez kaç kuvvetleri etkisiz hale getirdi. Kentleri ve orduyu doyurdu ve ülkeyi işgal edilme tehlikesinden kurtardı.”*¹⁰

1.1.2. Terör Döneminde Devrim Mahkemeleri

Cumhuriyet'in içte ve dışta tehlikelerle karşılaşması üzerine, meclis, rejimi korumak ve karışıklıkları önlemek üzere çeşitli komiteler kurulmasına karar verdi. Danton, Robespierre ve Marat gibi radikallerin öncülüğünde, “Devrimci Gözcü Komiteleri”, “Devrim Mahkemesi”, “Kamu Selâmeti Komitesi” ve “Siyasi Komiserlikler” oluşturuldu.

⁹ Eric Hobsbawm, **Fransız Devrimi'ne Bakış**, (çev: Osman Akinhay), Agora Kitaplığı, İstanbul, 2009, s. 72-73.

¹⁰ Fronçois Furet, **Devrim'in Yorumu**, (çev: Ahmet Kuyaş), Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 2013. s. 191.

Ülke bütünlüğünü sağlama ve merkezileşmenin bir diğer aracı devrim mahkemesiydi. 10 Mart 1793'te kurulan Olağanüstü Suç Mahkemesi, Ekim 1793'te Devrim Mahkemesi adını almıştır.¹¹

Bu mahkemenin “bütün devrim düşmanı teşebbüslere” bakmak yetkisi vardı. 5 Eylülde yeniden teşkilatlandırıldı. Üyeleri Konvansiyon Meclisi tarafından tayin edilen bu mahkeme basitleştirilmiş bir mahkeme usulüne göre kararlar veriyordu.¹²

Devrim mahkemeleri; devrim düşmanı her girişimi, özgürlük, eşitlik, birlik, cumhuriyetin bölünmezliği, devletin iç ve dış güvenliği aleyhindeki her suikastı ve krallığı yeniden kurmak amacını güden bütün komploları yargılama hakkına sahipti. Mahkemenin verdiği kararlar bozulamaz ve temyiz edilemezdi.

Haziran 1793-Temmuz 1794 arası Fransa'da yaşanan “Terör Dönemi” monarşinin çöküşünün ardından yaşanan karışıklık, yabancı monarşist güçler tarafından saldırıya uğrama korkusu ve monarşi sonrası karşı-devrim partileri Fransa'yı tamamıyla bir paranoyaya sürükledi. Devrimin gerçekleştirdiği demokratik reformların birçoğu bu dönemde iptal edildi ve giyotinli idamlar gerçekleşti.

Robespierre'in partiye dayanarak kurduğu şahsi diktatorya, Fransa tarihinin en kanlı devrini açmıştır. 1794 yılının Ocak ve Temmuz ayları arasında Paris İhtilâl Mahkemesi, her gün giyotine yeni kurbanlar göndermiştir.¹³

Fransız yazar Daniel Guerin, *Fransa'da Sınıf Mücadelesi 1793-95* adlı kitabında devrim mahkemesinin verdiği kararlarla ilgili şu bilgileri paylaşmıştır:

*“11 Haziran ve 27 Temmuz arasındaki birkaç hafta içinde devrim mahkemesi 1.285 ölüm cezası verdi.”*¹⁴

¹¹ Mehmet Ali Ağaoğulları, **a.g.e.**, s. 277.

¹² Albert Soboul, **a.g.e.**, s. 424.

¹³ Mahmut Garan, **Fransız İhtilali**, Kitapçılık Limited Ortaklığı Yayınları, İstanbul, 1968, s. 114.

¹⁴ Daniel Guerin, **Fransa'da Sınıf Mücadelesi 1793-95**, (çev: Yavuz Alogan), Yazın Yayıncılık, İstanbul, 1988, s. 253.

Şiddet ve baskının dayanılmaz hale gelmesi, ılımlı cumhuriyetçilerin orduyla işbirliğine gitmesine yol açmıştır. Bunun sonucunda, 27 Temmuz 1794'te terör uygulamalarıyla tanınan Robespierre ve yandaşları yakalanarak idam edilmişlerdir. İlimli Cumhuriyetçiler, yeni bir anayasa hazırlamaya başlamışlardır.

Fransız tarihçi Pierre Gaxotte ise *Fransız İhtilali Tarihi* adlı kitabında Terör Dönemi'nin sonunu şu şekilde anlatmıştır:

*“İdamlar bütün hızıyla sürmekte, devrim meclisi üyeleri de dâhil olmak üzere hiç kimse geleceğinden, hayatından emin bulunmamaktaydı. Sonunda, bu korku ortamından etkilenerek, Robespierre'in bütün düşmanlarının ve onun hışmından korkanların ortak harekete geçmesi ve onu ve 20 arkadaşını giyotine göndermesiyle Terör Dönemi sona erdi.”*¹⁵

Devrimin yetkilileri tarafından yürütülen idamlarda 17.000'e yakın kurban verildi. Tutukevlerinden ölüsü çıkan veya başka nedenlerle ölen ve yine devrimin gerçek kurbanları sayılmaları gereken kimselerin sayısını bilmiyoruz. Bu kan gölünün bazı trajik ve adaletsiz yönlerinin bulunduğunu hiçbir ciddi düşünür inkâr edemez. Yine de olayı değerlendirirken, kendine tepki olarak bu sonucu doğuran toplumsal düzenin de baskıcı yanlarının bulunduğunu hatırdan çıkarmamak gerekir.¹⁶

Server Tanilli, *Dünyayı Değiştiren On Yıl* adlı kitabında Terör Dönemi ile ilgili şu bilgilere yer vermiştir:

*“Robespierre'in, Saint-Just'ün ve yoldaşlarının idamlarının ertesi günü, 11 Thermidorda, Jakoben diktatörlüğün öteki 71 üyesi de giyotinin yolunu tutuyorlardı. Bütün ülkede ve orduda, Robespierre'in yandaşlarına karşı bir av başladı.”*¹⁷

¹⁵ Pierre Gaxotte, *Fransız İhtilali Tarihi*, (çev: Semih Tiryakioğlu), Varlık Yayınları, İstanbul, 1962, s. 281.

¹⁶ Barrington Moore, *Diktatörlük ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri*, (çev: Şirin Tekeli), İmge Kitabevi, Ankara, 2011, s. 141-142.

¹⁷ Server Tanilli, *a.g.e.*, s. 146.

Jakoben diktatörlüğü döneminde Robespierre'in sağ kolu ve icra komitesi müdürü olan Saint Just, 1794 yılında Konvansiyon Meclisine sunduğu raporunda devrimle ilgili düşüncelerini şöyle ifade etmektedir:

“Kötülüğü önlemenin bir tek yolu var: O da, Devrimi, ne yapıp yapıp, toplumsal çerçevesine oturtmak; Cumhuriyet'in soluğunu keserek güvenliğini yok etmek amacıyla, bile bile yaratılan her çeşit ayartmalarla savaşımdır. Bunun anlamı şudur: Bugünkü düzene saldıranlara karşı her türlü hoşgörüyü biryana bırakmak; zorbalığa özlem duyanların, onun öcünü almak isteyenlerin hepsini, zorbanın mezarı üstünde, gözyaşlarına bakmadan kurban etmektir.

...Biri kalkıp da, Paris'te bir aşağı bir yukarı koşup “kral isteriz” diye bağırrsa, hemen yakalanıp anında yok edilir. Bir başkası kalkıp da, bir halk derneğinde “zorbalığı diriltelim” demeyi göze alırsa, kılıçtan geçirilir. Peki, bu yolda konuşmayı göze alamayanlar ne yapmalı? Düşüncelerini gizlemeli...”¹⁸

Buradan anlaşılacağı üzere, Jakobenlerin yönetim kadrosundaki genel düşünce halkı zorla da olsa yapılan devrime itaat ettirme ve dikta yolu ile kendi ideolojilerini halka kabullendirmektir.

Amerikalı yazar Roger Price, *Fransa'nın Kısa Tarihi* adlı kitabında Terör Dönemi ile ilgili fikirlerini şu şekilde özetlemiştir:

“Terör çeşitli açılardan elbette tiksindiriciydi, fakat muhafazakâr basın tarafından desteklenen kimi tarihçiler daha ileri giderek, Terör'ü Stalin'in Gulag'larıyla simgelenen XX. Yüzyıl devrimci terörizminin ilk adımı olarak sunacaklardı. Ölü sayısını çoğunlukla fazla gösteren bu tarihçiler, Vendee'deki karşı-devrimci hareketlerin bastırılmasını Nazilerin yapacağı soykırımın müjdecisi olarak betimlemişleridir. Özünde tarih dışı ve

¹⁸ Saint-Just, **Devrimle Gelen**, (çev. Vedat Günyol), Çan Yayınları, İstanbul, 1977, s. 69.

aslında isterik olan bu yaklaşım ancak günümüzün gerici sağ siyasetinin bir özelliği olarak anlaşılabilir. Bu yaklaşım, o dönemde gericilerin ve onların dış destekçilerinin 1789'un kazanımlarına karşı oluşturduğu tehdidi göz ardı etmektedir. Her ne kadar üretmiş olduğu beklenti hissi ve imtiyaza meydan okuma olgusu hiç kuşkusuz güçlü bir siyasal dinamik ve yaygın bir toplumsal gerilim yaratmış olsa da, Devrim'in radikalleşmesinin nedeni her şeyden önce karşı-devrimci tehditti.”¹⁹

Gerçekten de, bu karşı-devrimci bloğun bazı yönleri ile Fransız Devrimi'nin ve Jakoben iktidarının radikalleşmesinde etkili olduğunu söylemek doğru olacaktır. Bütün devrimlerde karşı devrimin tepkisi arttıkça devrimin şiddeti de o yönde artmıştır.

Bu değerlendirmeleri daha anlamlı kılacak bir başka notu, 1992 tarihli bir gazete yazısında Uğur Mumcu'da görmek mümkündür. Mumcu, yazısında Fransa'da öldürülenlerle ilgili şu bilgi ve değerlendirmeyi ortaya koymuştur:

“Örneğin Fransa'da 1793-1794 arası ‘Tribunal Revolutionnaire’ adı verilen İstiklâl Mahkemesi, yalnız Paris'te 2774 kişiyi idam cezasına çarptırdı; aynı yıl içinde Fransa'da 17 bin kişi hakkında ölüm cezası verildi, sokak ortasında öldürülenlerle birlikte bu sayı 400 bine ulaştı.

Aynı acımasız çark II. Dünya Savaşı'nda da döndü. Alman işbirlikçisi ‘Vichy Hükümeti’ Devlet Başkanı Mareşal Philippe Petain ve Başbakan Pierre Laval, General De Gaulle'ün kurduğu ‘yüce divan’ tarafından ölüm cezasına çarptırıldılar. Petain'in cezası, yaşam boyu hapis cezasına dönüştürüldü, Laval idam edildi. Binlerce kişi ‘işbirlikçilik’ suçuyla yargılandı, binlerce kişi sokak ortalarında infaz mangaları tarafından öldürüldü.

¹⁹ Roger Price, **Fransa'nın Kısa Tarihi**, (çev: Özkan Akpınar), Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2012, s. 144.

Bunlar, demokrasinin ve hukukun anayurdu Fransa’da, hem de 1940’lı yıllarda yaşanan acı olaylardır. Atatürk dönemi bir de Fransa’da yaşanan bu olaylarla karşılaştırmak gerekir.”²⁰

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi hocalarından Murat Sarıca ise konuyla ilgili pratik bilgiler içeren kitabında, Terör Dönemindeki mahkemenin aldığı kararları şu şekilde özetlemiştir:

“Terör kanunlarının en şiddetlileri kuşkusuz, 10 Haziran 1794’de çıkarılanlardır. Bir süre önce taşra ihtilâl mahkemeleri kaldırılmış bulunuyordu. Sadece Paris’te özel ‘ad hoc’ ihtilâl mahkemesi kalmıştı. Bu kez bütün illerde ihtilâl mahkemeleri yeniden kuruluyor ve yargılama usulleri daha da sertleştiriliyordu. Bu mahkemeler çalışmaya başladıktan sonra 45 gün içinde 1285 kişi giyotin altında can verdi. Ünlü bilgin Lavoisier ile şair Andre Chenier de giyotine yollananlar arasındaydı. Resmi belgelere göre mahkeme kararıyla idam edilen 14.000 kişiden %6,5’i din adamı, %8,25’i aristokrat, %25’i burjuva, %28’i köylü, %31’i ise işçidir. Mahkeme kararı olmaksızın kütle halinde kurşuna dizilenlerin dışında, Terör dönemi boyunca giyotinde can verenlerin 17.000 kadar olduğu sanılıyor.”²¹

Bu verilerden de anlaşılan gerçek şudur ki, Devrim gerçek bir “kan banyosuydu.” Bu kan banyosunun ne anlama geldiğine dair ünlü tarihçi ve sosyolog Barrington Moore, *Diktatörlük ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri* adlı kitabında, Fransa’daki Terör Dönemi ile ilgili şu toplumsal sonuçları çıkarmıştır:

“Fransız Devrimi’nin Terör Deneyi ve genel olarak Fransız Devrimi, Batı siyasal düşüncesinin siyasal şiddetin her türlü karşılarında irkilen etkili bir akımına büyük bir hız kazandırdı. Bugün bile pek çok okumuş insan terörü, halk sürüsünün kurbanlarını seçerken hiçbir ayırım yapmayan

²⁰ Uğur Mumcu, “İstiklâl Mahkemeleri”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 11 Kasım 1992.

²¹ Murat Sarıca, **100 Soruda Fransız İhtilali**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1981, s. 97.

karanlık güçlerden beslenen bir patlaması, sonra kör bir nefretin ve aşırılığın ortaya dökülüşü, daha doğrusu yirminci yüzyılın totaliter akımlarının temelinde yatan özel bir ütopyacı kafa yapısının ortaya çıkış biçimi olarak görüyor olmalı.”²²

Bir diğer önemli isim, Eric Hobsbawm da *Devrim Çağı* adlı kitabında Terör politikasıyla ilgili şunları söylemektedir:

“Terör politikası genel olarak Jakobenlerin bilinçli tercihi olarak değil, Fransa’nın 1793-1794 yıllarında içeri ve dışarıda yaşamakta olduğu koşulların ürünü olarak değerlendirilmektedir. Terör ve merkezileşmiş yönetim, savaş ve isyan koşulları altında ülkeyi korumanın en etkin yöntemi olarak görülmüştür.”²³

Öte yandan Ergün Aybars, Terör mahkemeleri ile İstiklâl mahkemelerini kitabında şu şekilde karşılaştırmıştır:

*“İstiklâl Mahkemelerini terör mahkemeleri gibi görenler de vardı. İstiklâl Mahkemelerinin ihtilal mahkemeleri oldukları nasıl bir gerçekse, terör mahkemeleri oldukları görüşü o derece yanlıştır. Mahkemeler terör ortamı yaratan güçlere ve kimselere de karşı koyup, bunlara karşı halkın haklarını savundular. Bazı subayların halka baskı yapıp, zor kullanması üzerine, bu kimseleri cezalandırdı. Bu yüzden ordu ile arasında bazen ihtilaf çıktığı oldu. Fakat mahkemeler buna fırsat vermemeye dikkat ettiler.”*²⁴

Halil Berktaş, “İstiklâl Mahkemeleri ve Moskova Duruşmaları; Kemalist terör ve Stalin terörü” adlı makalesinde Fransız Devrim Mahkemeleri ile ülkemizde kurulan İstiklâl Mahkemeleri arasında şu şekilde bir benzerlik kurmaktadır:

²² Barrington Moore, **a.g.e.**, s. 139.

²³ Eric Hobsbawm, **a.g.e.**, s. 79.

²⁴ Ergün Aybars, **a.g.e.**, s. 168.

“Simon Schama, Fransız Devrimi’nin 200. yıldönümünde yayınladığı Citizens’da (1989), Jakobenlerin ve Kamu Selâmeti Komitesi’nin sonraki bütün devrimlere ve devrimciliklere taşıyıp aşıladığı ‘cezalandırma gösterileri’ (demonstrations of punishment) geleneğinden söz eder. İşte bir bütün olarak dönemin İstiklâl Mahkemeleri ve özel olarak Şark İstiklâl Mahkemesi’nin Eşref Edip’lere, Ahmet Şükrü’lere, Ahmet Emin’lere yaptıkları da böyle su katılmadık bir cezalandırma gösterisiydi. ‘Devrimin kanunu bütün kanunların fevkindedir’ mesajı verildi ve alındı; genel kamuoyu gibi, basını ve her şeyiyle İstanbul da bu yeni ‘devrimci diktatörlük’ önünde hizaya girmekte gecikmedi.”²⁵

Gazeteci yazar Taha Akyol ise Fransız Devrim Mahkemeleri ile İstiklâl Mahkemeleri arasındaki farkı şu şekilde özetlemektedir:

“İki mahkeme arasında 130 yıllık bir zaman farkı bulunmakla beraber şiddetleri mukayese bile edilemezdi. Fransız devrimi demokratik temellere dayanmayan bir Katolik halk ayaklanmasına dayanmaktayken milli mücadele düzenli orduyla yapıldığı gibi, devrimler de devlet otoritesiyle yapılmıştı.”²⁶

Görüldüğü üzere, ülkemizde Terör Mahkemeleri ile İstiklâl Mahkemeleri arasında çeşitli benzerlikler kurulmaktadır. Bu konuda farklı görüşler mevcut olmakla birlikte, İstiklâl Mahkemeleri’ni Terör Mahkemeleri olarak değerlendirmek yanlış bir tespit olacaktır. Çünkü ülkemizdeki mahkemeler her ne kadar tam anlamıyla demokratik birer kurum olmasalar da aldıkları kararlar bakımından Terör Mahkemelerine oranla daha şeffaf ve hukuki yapıya sahip olduklarını söyleyebiliriz.

²⁵ Halil Berktaş, “İstiklâl Mahkemeleri ve Moskova Duruşmaları; Kemalist terör ve Stalin terörü”, **Serbestiyet**, 29 Kasım 2013, Erişim Tarihi: 21 Mart 2014, <http://www.serbestiyet.com>

²⁶ Taha Akyol, **Atatürk’ün İhtilal Hukuku**, Doğan Kitap, İstanbul, 2012, s. 123-124.

1.2. Sovyet Devrim Mahkemeleri

6 Kasım 1917’de Bolşevikler iktidarı ellerine aldı. Lenin; parti, Sovyetler, gizli polis ve Kızıl Ordu ile modern dünyanın ilk totaliter tek-parti diktatörlüğünü kurma çabasına girdi.²⁷ Bolşeviklerin ülke içindeki faaliyetlerine karşılık Rusya’nın çeşitli yerlerinde tepkiler oluşmaya başladı. Bu tepkiler zamanla Rus iç savaşına dönüştü. Rus iç savaşına İtilaf devletleri müdahil oldu. İç savaş genel olarak 1920’ye, bazı yerlerde ise 1922 yılına kadar sürdü. Lenin’in ölümünün ardından parti içinde başlayan mücadelede, Stalin çeşitli ittifak kurdu ve 1924 yılında Sovyetler Birliği’nin lideri konumuna geldi.

Ünlü akademisyen ve tarihçi Oral Sander ise *Siyasi Tarih* adlı kitabında Stalin dönemini ve II. Dünya Savaşı öncesindeki Rusya’nın politikasını şöyle özetlemektedir:

*“II. Dünya Savaşı öncesi Stalin döneminin önemli bir özelliği, ‘dünya devrimi’ düşüncesinin ve bu yolda girişimlerinin ikinci plana atılmasıdır. Bu dönemde Stalin, kişisel gücünü arttırmak ve Rusya’da sosyalizmi kurmakla uğraşmaktadır.”*²⁸

Özellikle Stalin döneminde adından söz ettiren Sovyet Devrim Mahkemeleri, ülkemizdeki İstiklâl Mahkemeleri ile aynı dönemlerde etkili olmuş ve Sovyetler Birliği’nde tartışmalı duruşmalara sahne olmuştur. Stalin iktidarında gerçekleşen bu mahkemeler günümüzde halen tartışılmaktadır.

Moskova Mahkemeleri ile ilgili kaynakların son derece kısıtlı olması ve dönemle alakalı Stalin yanlısı yayınların fazla olması Moskova Duruşmaları hakkında tutarlı bilgi edinilmesine engel olmaktadır. 1988 yılında yayınlanan *Sınıf Bilinci Dergisi*’nden alınan aşağıdaki alıntı, bunun nedenini açıkça göstermektedir:

²⁷ Oral Sander, **Siyasi Tarih (1918-1994)**, İmge Kitabevi, Ankara, 1994, s. 24.

²⁸ Oral Sander, **a.g.e.**, s. 35.

“Moskova duruşmaları sanıklarının yeniden saygınlştırılması için açılan son kampanyanın, tek başına Buharin için açılmış olan bir önceki kampanyaya oranla uluslararası düzeyde olsun SSCB içinde olsun daha elverişli koşullar altında başladığına yukarıda değinmişim. Aynı şeyi Türkiye açısından söylemeye ne yazık ki olanak yok. Kampanyanın Türkiye’de yürütölmesini zorlaştıran kimi etkenleri aşağıda ele almak istiyorum. Zorlukların başında Moskova duruşmalarının iç yüzünü ortaya koyacak kaynakların eksikliği, buna karşılık Stalinci bürokrasinin (ve Stalin’in kendisinin) bu duruşmalar çerçevesinde oluşturduğu efsane ve yalanları aktaran kaynakların görelî bolluğu geliyordu.”²⁹

1.2.1. Stalin Dönemi

1924 yılında Lenin’in ölümünden sonra başlayan Stalin döneminde Sovyet dış politikasının en önemli önceliğı Batı ülkeleri ile siyasi ilişkiler kurmak ve Rusya’ya yönelik ittifaklar kurulmasını önlemek idi. Özellikle bir Fransız-Alman yakınlaşması ve Almanya’nın doğuya doğru genişlemesinden korkulmaktaydı.

Aynı dönemde Türkiye Lozan’da barışa kavuşmuş olmakla beraber, hâlâ Musul meselesi, Hatay sorunu ve nüfus mübadelesi gibi konularla uğraşıyordu.³⁰

Karşılıklı bu pozisyonlar adı geçen dönemde iki ülkenin birbirine yaklaşmasını ve ilişkilerin artmasını sağlamıştır. Nihayetinde iki ülke arasında 17 Aralık 1925’te Paris’te Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmanın en önemli kısmı; taraflardan herhangi birisi saldırıya uğradığı takdirde diğerinin tarafsız kalacağı maddesidir. Bu anlaşma aynı zamanda her iki ülkenin de imzaladığı ilk

²⁹ Nail Satlıgan, “Moskova Duruşmaları Kampanyası”, **Sınıf Bilinci**, Sayı: 2, Ekim 1988, s.53.

³⁰ Kamuran Gürün, “17 Aralık 1925 Türk-Rus Anlaşması”, *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992*, **TTK Yayınları**, Ankara, 1999, s.183.

saldırmazlık ve tarafsızlık anlaşmasıdır. Daha sonra 9 Eylül 1926’da gerçekleştirilen bir protokol ile de her iki ülke hududu arazi üzerinde kesinleştirilmiştir.³¹

Bu yıllarda iki ülke arasında yakınlaşma sağlanırken 20. yüzyılın gerçekleşen en büyük değişimlerden biri de Stalin döneminde yaşanmaktaydı. Sovyet sanayi devrimi ile kısa bir süre içinde üretimin esası tarımdan oluşan köylü Rusya’da, ekonomik dönüşüm yaşandı.

Özellikle 1928 yılından sonra Rusya’da yaşanan ekonomik gelişmede Stalin’in rolü büyüktür. Bu büyük atılım sürecini George Sabine şöyle özetlemiştir:

“Parti, Alman taarruzuna karşı koyabilecek bir askeri güç yarattı. Son derece genişletilmiş bir sınırsız ölçüde genişleyebilen bir sanayi düzeyi yarattı. Askeri gücü üzerindeki hâkimiyetini koruyabilecek kadar istikrarlı ve sınaî düzeni başlatıp işletecek kadar becerikli bir hükümet yarattı.

Köylüleri sınaî işgücü haline getirmek için gerekli okur-yazarlığı sağladı; modern bir sanayi toplumu için zorunlu olan işletmecileri, teknisyenleri, mühendisleri ve bilginleri yetiştirdi.”³²

Sovyetler Birliği’nde yaşanan bu ekonomik devrim yanında yapılan devrimlere karşı işlenen suçlar nedeniyle birçok insan yargılandı. Özellikle Stalin döneminde “halk düşmanı” kavramı devlet içinde korku sembolü haline geldi. Bu dönemde bu kavram, adeta bir kampanya şekline dönüştü ve büyük bir boyut kazandı. “Halk düşmanının babası”, “halk düşmanının kardeşi”, “halk düşmanının arkadaşı” gibi insanlara korku veren sözler o dönemde yaşayan insanların dilinde çok uzun zamana kadar kullanılmıştı.

Moshe Lewin, *Sovyet Yüzyılı* adlı kitabında Stalin’in uyguladığı politik yöntemlerle ilgili şunları belirtmektedir:

³¹ Gürün, a.g.e., s. 117.

³² George Sabine, **Siyasal Düşünceler Tarihi**, III, (çev: Özer Ozankaya), Türk Siyasi İlimler Derneği Yayını, Ankara, 1969, s. 247.

“Sapkın avı Stalin’in stratejisinin ve kişi kültünü inşa sürecinin parçasıydı. Sözgelimi Katolik ya da Ortodoks dininde uygulandığı şekliyle kült teriminin kullanımını haklılaştıran, sadece yüce öndere insanüstü nitelikler atfedilmesi değil, aynı zamanda, bu kültün uygulanışının bütün bir sapkın avı teknolojisine dayandırılıyor olmasıydı.”³³

Hasan Aksakal, “Stalin ve İkinci Dünya Savaşı Bağlamında Milliyetler Politikası” adlı makalesinde Stalin dönemi ile ilgili düşüncelerini şu şekilde aktarmaktadır:

“Otuz yıl süren Stalin iktidarının on yıldan kısa aralıklarla gerçekleşen etkin müdahaleleriyle (1924, 1936 ve 1940’lar) ‘milliyetler politikası’nın, II. Dünya Savaşı koşullarında Pokrovski’nin tarih anlayışından Rus şovenizmine doğru yönelişi, Sovyetler Birliği’nin aslında sistemin doğası gereği teberrüz eden yapısal sorunlarla başa çıkmakta yaşadığı zorluğu anlamamız adına önemli bir ipucu vermektedir. Bu zorluğu aşmak adına Stalin’in politikalarını meşrulaştırmak için gereken başlıca unsurlar sosyalizme yöneltilen tehditler, düşmanlar ve güvenlik paranoyasıydı. Bu gölgeler ve yel değirmenleriyle yapılan belli belirsiz savaş, ‘Stalin kültü’nü üretilip desteklemekteydi.”³⁴

Bu dönemde kurulan ve Sovyetlerin ekonomik gelişmesinde etkili olan çalıştırma kampları, uzun süre rejim karşıtlarının cezalandırıldığı yerler olmuştur. Büyük temizlikle birçok insan bu kamplarda uzun yıllar hem cezalarını çektiler hem de bedava işgücü olarak sanayi devrimine katkıda bulundular.

Büyük Temizlik adıyla toplumda geniş yankı bulan tasfiye hareketi sonucunda, özellikle partide Stalin ve ekibi hâkimiyetlerini kurmuşlardır. Bu sayede planlanan sanayi hamlesine hız verilmiş, büyük topraklar kollektifleştirilmiştir.

³³ Moshe Lewin, **Sovyet Yüzyılı**, (çev: Renan Akman), İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 54.

³⁴ Hasan Aksakal, “Stalin ve İkinci Dünya Savaşı Bağlamında Milliyetler Politikası”, **Karadeniz Araştırmaları**, Cilt: 6, Sayı: 21, Bahar 2009, s. 25-26.

1.2.2. Moskova Duruşmaları

Büyük Temizlik esnasında Moskova Duruşmalarında Josef Stalin'in siyasi rakipleri yargılanmıştır. Moskova'da 1936-1938 yılları arasında yapılan duruşmalarda Bolşevik Partisi'nin eski önderlerine çeşitli suçlamalar yapılmış, kendilerini emperyalist devletlerin ajanları ya da Troçkist olarak ifşa etmeye zorlanmışlardır.

Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP) içinde 1930'lu yıllar boyu süren temizlik hareketinin ilk önemli mahkemesi 1936'nın Ağustos ayında gerçekleşmiştir. Beş gün süren ve "16'lar davası" olarak da bilinen bu mahkemede yargılananlar arasında Bolşevik Partisi'nin önde gelen liderleri, iç savaş kahramanları ve çeşitli parti liderleri de vardır.

Yargılananlar o sırada yurtdışında olan Troçki ile işbirliği yapmaktan ve gizli bir terör örgütü kurmaktan ötürü suçlanıyordu. Yargılamalar sonucunda hepsi suçlarını itiraf etmiş ve öldürülmüşlerdir.

Bu duruşmayı çok sayıda başka duruşma izledi. Son olarak Bolşevik Partisi'nin en önde gelen teorisyeni Bukharin de, Zinoviev ve Kamanev'in sonuna uğradı. Suçlu bulundu ve öldürüldü.

Lev Troçki, Moskova Duruşmaları ile ilgili *Terörizm ve Komünizm, Karl Kautsky'a Yanıt* adlı kitabında şu düşüncelere yer vermiştir:

*"Stalinist gösteri mahkemelerinde kurbanlar sorumlu tutuldular, suçlandılar, itirafa zorlandılar. Kısacası, ayıplanacak bir biçimde, biyo-siyaset nesneleri gibi değil, özerk ahlaki özneler gibi muamele gördüler."*³⁵

Moskova mahkemeleri, sonuç olarak, Ekim Devrimi döneminin Merkez Komitesi'nden Stalin ve Kolontay dışında bütün üyelerini imha etti. Bolşevik Partisi

³⁵ Lev Trotskiy, **Terörizm ve Komünizm, Karl Kautsky'a Yanıt**, (çev: Onur Koyunlu), Epos Yayınları, Ankara, 2008, s. 34.

ise neredeyse tümüyle imha oldu. 1936'da başlayan ve Stalin'in ölümüne kadar aralıksız süren temizlik hareketi, Bolşevik Partisi'ni yok ederken toplumda da muazzam büyük bir korku ortamı yaratmıştır.

Troçki'nin oğlu Lev Sedov'un 1936 Moskova duruşmaları üzerine yazdığı kitabında, duruşmaların kısa bir bilançosu, kitabın girişindeki yayınevi notunda şöyle belirtilmiştir:

“1938 yılına gelindiğinde, 1917 Ekim Devrimi'ni gerçekleştiren merkez komiteden geride yalnızca Stalin ile Kolontay kalacak; ‘Zafer Kongresi’nin 1.966 delegesinden 1.108’i ortadan kaybolacaktı. Stalinist terörden Kızıl Ordu da nasibini aldı: Beş mareşal, sekiz amiral (yani amirallerin hepsi), 80 kişilik Yüksek Askeri Konsey’den 75’i, 11 savaş komiseri yardımcısının tamamı, generallerin üçte ikisi ve alay komutanlarının yarısı; yani Kızıl Ordu’nun en seçkin kadrolarının yarıya yakını öldürüldü, görevden alındı ya da sürgüne gönderildi. Stalin, bu süreçte, 1.600.000 dolayında komünistin öldürülmesine önderlik etti -ki bu, tarihteki en büyük komünist katliamıdır.”³⁶

Stalin, Moskova Duruşmaları ile ilgili düşüncelerini kendi yazdığı kitabında şu şekilde belirtmiştir:

“Duruşmalar, Troçkist-Buharinci canilerin, efendilerinin, yani yabancı devletlerin casusluk örgütlerinin arzusuna uygun olarak, Partiyi ve Sovyet devletini yıkmaya, ülkenin savunma gücünü kundaklamaya, yabancı askeri müdahaleye yardımcı olmaya, Kızıl Ordu'nun yenilgisini hazırlamaya, SSCB'ni parçalamaya, Sovyet Kıyı Bölgesini Japonya'ya, Sovyet Byelo-Rusya'sını Polonya'ya, Sovyet Ukrayna'sını Almanya'ya vermeye,

³⁶ Lev Sedov, **1936 Moskova Duruşmaları Üzerine Kızıl Kitap**, (çev: Halil Çelik), Prinkipo Yayıncılık, 2008, s. xi.

işçilerin ve kollektif köylülerin kazanımlarını yıkmaya ve SSCB’nde kapitalist köleliği restore etmeye çalıştıklarını gün ışığına çıkardı.”³⁷

Stalin’in Troçki ve Buharin taraftarlarına karşı sergilediği sert tutum yazılarına da yansımıştır. Buharin ve Troçkistleri sinek kadar bile gücü olamayan Beyaz Muhafız Cüceleri olarak gören Stalin, kitabında duruşmaların sonuçlarıyla ilgili şu düşüncelerini paylaşmıştır:

“Bu Beyaz Muhafız haşarat, Sovyet ülkesinin efendisinin Sovyet halkı olduğunu ve Rykovların, Buharinlerin, Zinovyevlerin ve Kamenevlerin hepsinin, Sovyet devletinin geçici hizmetlileri olduklarını ve devletin istediği anda onları bir süprüntü gibi görevlerinden atabilecek güçte olduğunu unuttular.

Bu aşağılık faşist uşakları, Sovyet halkının parmağını şöyle bir kımıldatarak bunların hepsini silip süpürebileceğini unuttular. Sovyet mahkemesi, Buharinci-Troçkist canileri kurşuna dizilmeye mahkûm etti. İçişleri Halk Komiserliği, hükümleri infaz etti. Sovyet halkı, Buharinci-Troçkist çetenin imhasını onayladı ve gündeme devam etti.”³⁸

John Thomas Murphy, Stalin adlı eserinde Moskova Duruşmaları ile ilgili şu düşüncelere yer vermiştir:

“Bu dönemdeki temizlik hareketinin yürütülme tarzı, duruşmaların yapılışı, terör, bürokrasi, aşırılıklar ve haksızlıklar ne kadar eleştirilirse eleştirilsin, şu gerçek hiçbir zaman gözden kaçırılmamalıdır: Bu dönemdeki bütün mahkemeler, düşman hükümetlerle kuşatılmış ve hiçbir şakaya ya da kibarlığa yer bırakmayacak kadar büyük tehlikelerle karşı

³⁷ Josef Stalin, **Eserler/Cilt 15- Sovyetler Birliği Komünist Partisi Tarihi**, (çev: İsmail Yarkin), İnter Yayınları, İstanbul, 1992, s. 367.

³⁸ Stalin, **a.g.e.**, s. 368.

karşıya olan bir ülkede, devrimle karşı-devrim arasındaki mücadelenin bir yansımasıdır. ”³⁹

Türkiye’den bir bakışla SSCB deneyimini yorumlayan Ergün Aybars da, Moskova Mahkemeleri ile İstiklâl Mahkemeleri arasındaki farkı şu şekilde ifade etmektedir:

İstiklâl Mahkemeleri, Fransız İhtilalindeki ve Sovyet İhtilalindeki mahkemeler gibi sınıfsal amaç gütmüyorlardı. Milli Mücadele ortamı içinde milli amaçla çalışıyorlardı. Cezalandırdıkları kimseler, milli amaca aykırı hareket eden, düşmanla işbirliği yapan ve görevini yerine getirmeyen kimselerdi. Özellikle asker kaçakları konusuna çok önem veriyorlardı.⁴⁰

Özetle Rus Devrim Mahkemeleri daha çok Stalin’e muhalif kişileri, siyasi arenadan uzaklaştırma amacıyla hizmet etmişlerdir. Ülkemizdeki İstiklâl Mahkemeleri’nin kuruluş amacı ise öncelikle asker kaçaklarını engellemek ve asayiş sağlamaktır.

Ülkemizde kurulan mahkemeler, Mustafa Kemal Atatürk’e muhalif olan insanları saf dışı bırakma veya belli bir sınıfı üstün tutma gibi bir gayret içinde değillerdi. Ülkemizdeki mahkemelerin demokratikliği tartışılmaya açık olsa da belli bir sınıfsal kesimi üstün tutma amaçları yoktu.

1.3. İran Devrim Mahkemeleri

20. yüzyılın ikinci yarısı, İran tarihinde önemli değişimlere sahne olmuştur. Birinci ve ikinci dünya savaşları sonucunda hâkim olan eski düzen değişime uğrayarak bu değişimleri direkt ve dolaylı yollarla İran’ın iç dengelerini etkilemiştir. II. Dünya Savaşı sırasında İran müttefikler tarafından işgal edilmiş ve Rıza Şah sürgüne

³⁹ John Thomas Murphy, **Stalin**, (çev: Celal Üster), Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara, 1976, s. 214.

⁴⁰ Aybars, **a.g.e.**, s. 168.

gönderilmiştir. Bu dönemden sonra, İran'da siyasal açıdan açık bir ortam oluşmuş ve bu ortam sayesinde Rıza Şah döneminde bastırılan sosyal hareketler kendini göstermeye başlamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun ortadan kalkıp yerine Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla, Türkiye ile İran ilişkileri geçmişte hiç olmadığı kadar iyi bir düzeye ulaşmıştır. Atatürk ve Rıza Şah yayılmacı bir politika gütmemişler, modern bir ulus yaratmak amacıyla içeride reformlarla uğraşmışlardır.

Mustafa Kemal Atatürk ile Rıza Şah'ın kültürel modernizasyonundaki benzerlikler çoktur. Özellikle 1925 ile 1935 yılları arasında iki ülkede çıkarılan kıyafet kanunlarındaki benzerlik önemlidir. 1926 yılında Rıza Şah, taç giyerek saltanatını başlatmış, ordu ve kamu bürokrasisinin güçlendirilmesiyle kendi saltanatını güçlendirmiştir. Rıza Şah, Kaçar döneminde reformistlerce önerilen çoğu reformları uygulamaya koymuş ve 1941 yılına kadar bir yeni düzen inşa etmiştir. İran'da kıyafet kanununun çıkarılması ve Batılı kıyafetlerin yasallaşması Türkiye'den iki yıl sonra 1927'de gerçekleşmiştir. 1927 Ağustosunun başlarında İran Hükümeti, Fransız kasketine benzeyen Pehlevi Şapkasını İranlı erkeklerin resmi şapkası yapmaya karar vermiştir.⁴¹

Yeni şapkanın getirilişi, Türkiye'de olduğu gibi İran'da da bazı kesimlerde tepkiyle karşılanmıştır. Pehlevi şapkasına itiraz İran'da bazı bölgelerde protestolara sebep olmuştur. İran Hükümeti çeşitli baskılarla bu protestoları bastırmayı başarmıştır.

Şah Rıza, ülkesinde yaptığı ve yapmak istediği yeniliklerde Atatürk'ü ve yeniliklerini örnek almıştır. Ancak en bariz hatası, laiklik sistemini ülkesine yerleştirmeden reformlara başlaması ve kendine karşı çıkan din adamlarını zor kullanarak susturmaya kalkışması olmuştur. Daha demokrat bir tavır içinde olan Suni ulemaya kıyasla, Şii ulemanın ne kadar radikal bir dünya görüşüne sahip olduğunu unutmuştur. Böylece Şii ulema, kendi görüşlerinin haricinde cereyan eden

⁴¹ Touraj Atabaki ve Erik J. Zürcher, **Türkiye ve İran'da Otoriter Modernleşme**, (çev: Özgür Bircan), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 200.

gelişmeleri hazmedememiş ve Şah Rıza'ya karşı açıkça mücadeleye girişmiştir. Bu mücadele Şah Rıza'nın ve yeniliklerinin yenilgisi olarak sonuçlanmıştır.⁴²

Rıza Şah Pehlevi, Kaçar hanedanlığının iktidarını ortadan kaldırırken yerine Türkiye'den aldığı bazı benzerlikler dışında fazla bir şey koymamış ve boşluk ulema sınıfının etkisine açık olmuştur. Ulema sınıfının üzerinde baskı yaratılmak istenmesi ise beraberinde yeni bir devrimi yani İran İslam devrimini getirmiştir.⁴³

1.3.1. İran İslam Devrimi

İran İslam Devrimi, 20. yüzyılın önemli sosyo-politik olaylarından biridir. Bu devrim için Petrol'ün keşfi, bağımsız Arap devletlerinin ortaya çıkışı ve İsrail'in kurulması üçgeninde gelişen bölge tarihinin en son önemli noktasıdır diyebiliriz.

Genel siyasi tarih açısından bakıldığında İran İslam Devrimi, devrim öncesi olayların seyriyle; devrim sonrası oluşturulan siyasi-ekonomik ve kültürel yapılarıyla ve şii karakteri yanında daha evrensel mesajlarıyla; bölge ile dünya politikasına yaptığı etkileriyle ancak Fransız, Bolşevik ve Çin devrimleriyle karşılaştırılabilecek bir konumdadır. Bazı nüans ve anlayış farklılıklarına rağmen 20. yüzyıldaki tüm liberal ve sosyalist devrimlerin ortak sloganı haline gelen “özgürlük, eşitlik, adalet, bağımsızlık” gibi kavramlar İranlı devrimcilerinin de yıldızlaşan ilkeleridir.⁴⁴

İran İslam Devrimi kimi siyaset bilimciler ve uluslararası ilişkiler uzmanları tarafından dünyayı etkileyen üç devrimden biri olarak tanımlanmaktadır. Onlara göre İran İslam Devrimi, 1789 Fransız İhtilali ve 1917 Sovyet Devriminden sonraki en önemli devrimlerden biridir. İran İslam Devrimi ile yeni dengelere dayanan bir

⁴² Mehmet Saray, **Kıyafet ve Laiklik**, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara, 1989, s. 111.

⁴³ Hayriye Yüksel, “Türk Devriminin Hindistan ve İran'daki Yansımaları”, **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 6, Ankara, 2010, s. 252.

⁴⁴ Ünal Gündoğan, “Geçmişten Bugüne İran İslam Devrimi: Genel Değerlendirme”, **Ortadoğu Analiz**, Cilt: 3, Sayı: 29, Mayıs 2011, s. 93.

toplumsal sistem ve yapı oluşturulması, diğer iki devrimle ortak özellik olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁵

Bu bölümde İran İslam Devrimine ve devrim mahkemelerine yer verilmiştir. Özellikle bu devrimin komşumuz olan bir ülkede olması, Ortadoğu ve İslam coğrafyasındaki etkilerinin hâlâ sürmesi açısından oldukça önemlidir.

Ruhullah Humeyni, 1 Şubat 1979'da İran'a döndü ve İran'da Muhammed Rıza Pehlevi rejimine son verip İslam Cumhuriyetini kuran ve devrimden sonraki tüm dini yetkileri elinde tutan lider oldu. Humeyni devrimden sonraki on yıl boyunca İslam Devriminin rehberliğini yaptı.

İran Devrim mahkemeleri devrime muhalif olan kişileri ve eski rejim yanlılarını yargılamak için geçici olarak kurulmuş; fakat daha sonra sürekli bir nitelik kazanarak milli güvenliğe karşı suçlar, uyuşturucu suçları, zimmet, istifçilik ve vurgunculuk gibi ekonomik suçlardan sanık tüm kişileri yargılamakla görevli kılınmıştır. Devrim mahkemelerinin meşruluğu sorgulanmıştır; zira bu mahkemeler anayasal mahkeme değildir. Bunlar devrim konseyi tarafından kurulmuştur.

1979 Şubat ayında kurulan mahkemelerin başındaki dini yargıçlar, şah hükümetinin eski yetkililerine ve karşı-devrimci faaliyetlerinde bulunmakla suçlananlara cezalar veriyorlardı. Şah rejimi yetkililerinden intikam alma duygusu güçlüydü ve 1979'un sonuna kadar eski bir başbakan, pek çok eski parlamenter ve yüzlerce Savak ajanıyla yüksek rütbeli subay idam edilmişlerdi.⁴⁶ Uluslararası hukukçular komisyonu bu mahkemelerin yargılama sırasında uluslararası standartları yerine getirmediğini vurgulamıştır.

Devrim mahkemelerinin kararlarının kesin olup temyiz edilemez oluşu bu mahkemeleri tartışılır hale getirmiştir. Günümüzde hâlâ varlığını sürdüren bu

⁴⁵ İsmail Zengin, **İran Devrimi ve Ortadoğu'ya Etkileri**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1991, s. 35.

⁴⁶ William L. Cleveland, **Modern Ortadoğu Tarihi**, (çev: Mehmet Harmancı), Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008, s. 476.

mahkemeler yalnızca dini lidere sorumludurlar ve bu açıdan meşrulukları sorgulanmaya devam etmektedir.

İran İslam Devrimi gerçekleşikten sonra 24 Şubat 1979'da Sadık Halkali, Humeyni tarafından yeni kurulan Devrim Mahkemeleri Başkanı olarak seçildi. Devrimin ilk günlerinde yeryüzünde sapkınlığı yayma ve Allah'a karşı savaşma suçlamalarıyla yüzlerce eski hükümet görevlisini idama mahkûm etti.

Sadık Halkali, aynı anda hem savcı hem hâkim hem de jüri olarak görev aldığı Devrim Mahkemeleri'nde devrimden sonra iki yıl içinde aralarında yüzlerce diplomat, akademisyen ve siyasetçinin de olduğu binlerce kişiyi (1999'da yazdığı anılarında da itiraf ettiği gibi, sadece 1979 yılında 2000 kişi) karşı devrimcilik suçlamasıyla idam etmiş, bu yüzden de ona Cellat Yargıç ve Devrimin Kasabı lakapları takılmıştır. Bir röportajında, Sadık Halkali kişisel olarak 100 den fazla idam emrini verdiğini kabul etmektedir, ancak birçok kaynağa göre bu rakam 8000 civarındadır.⁴⁷

Milletlerarası Af Teşkilatı'nın 1981 Ekiminde bildirdiğine göre, 1981 yılının Haziran-Ekim döneminde 1.800 kişi, 1979 Şubatından yine bu tarihe kadar 3.350 kişi bu şekilde idam edilmiş bulunuyordu.⁴⁸

Taha Akyol, "İran Devrimi ve İslam" adlı makalesinde İran Devrimini Fransız ve Rus Devrimleriyle karşılaştırmış, ortak noktaları şu şekilde ifade etmiştir:

"İran Devrimi'nin, Fransız ve Rus Devrimleri gibi, belli bir düzen tasavvuruyla ve belli bir 'despot' otoriteye karşı halk ayaklanması olduğu ve ayaklanmanın sonunda yeni bir rejimin kurulduğu bellidir. Fransız ve Rus devrimlerinde olduğu gibi İran Devrimi'nde de "ezilmişlik"

⁴⁷ Haleh Afshar, "Ayatollah Sadeq Khalkhali", **The Guardian**, 1 Aralık 2003, Erişim Tarihi: 20 Ağustos 2015, <http://www.theguardian.com>

⁴⁸ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 754.

*duygusunun bir kolektif başkaldırısı söz konusudur. Bu yönleriyle İran Devrimi, tipik bir “devrim”dir.”*⁴⁹

İran İslam Devriminden kaç yıl geçmiş olmasına rağmen günümüzde hâlâ devrim mahkemeleri çalışmaya devam etmektedir. Bu mahkemelerin kararları kesindir ve temyiz edilememektedir. Mahkemeler normal yargı işleyişinin dışında çalışır ve yalnızca dini lidere karşı sorumludur. Günümüzde İranlı muhalifleri susturma aracı olarak bu mahkemeler kullanılmaya devam etmektedir.

Bu sebeplerle İran Devrim Mahkemeleri’ni, Türk devrimine ve rejim karşıtlarına karşı mücadele eden, belli bir süreliğine kurulmuş ve asıl kuruluş amacı asker kaçakları olan İstiklâl Mahkemeleri ile karşılaştırmak doğru olmayacaktır.

Bu bölümde devrim mahkemelerinin dünyadaki birkaç örneği incelenmiş olup, başta Fransız Devrim Mahkemeleri olmak üzere Rus Devrim Mahkemeleri ve İran Devrim Mahkemelerine değinilmiştir. İkinci bölümde ülkemizde kurulan İstiklâl Mahkemelerine değinmeden önce dünyadaki birkaç örneği incelemenin ve ülkemizdeki mahkemelerle karşılaştırmanın aydınlatıcı olduğu kanısındayım.

⁴⁹ Taha Akyol, “İran Devrimi ve İslam”, **Milliyet**, 24 Aralık 1996, Erişim Tarihi: 12 Mayıs 2014, <http://www.milliyet.com.tr>

2. BÖLÜM

İSTİKLAL MAHKEMELERİNİN KURULUŞU VE NİTELİĞİ

2.1. Birinci Dönem İstiklâl Mahkemeleri

Bu bölümde, İstiklâl Mahkemelerinin hangi siyasal-toplumsal koşullarda ortaya çıktığı ve bunun tarihsel bağlamda ne anlama geldiği açıklanmaya çalışılacaktır. Bu sebeple önce Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na bakılacak, ardından mahkemelerin kuruluş sürecinde ne gibi gelişmelerin rol oynadığını incelenecektir. Ardından ikinci dönem İstiklâl Mahkemeleri ve Ankara İstiklâl Mahkemesinin baktığı davalara değinilecektir.

2.1.1. Hıyanet-i Vataniye Kanunu

Mondros Mütarekesi'nden sonra Anadolu'da oluşan anarşi ve başıboşluk ortamı neticesinde TBMM Hükümetinin ele almak zorunda kaldığı ilk mesele Hıyanet-i Vataniye Kanunu ile önüne geçilmeye çalışılan asayişsizlik, iç isyanlar, eşkıyalık ve hükümetin otoritesinin hâkim kılınması problemi oldu.

Mevcut kanunlar ve mahkemeler, olağanüstü devrin ihtiyaçlarını yerine getirebilecek nitelikte olmayıp, mahkeme usulleri ağır, etkiden uzak ve çoğu kez de âdil değildi. Özellikle asker kaçaklarını önlemek için uygulanan ceza hükümleri, kaçak olaylarını durdurmak bir yana, bunun için verilecek ceza, cephede ölmeye tercih ediliyordu.

Böyle bir ortamda suçlulara bakmakla görevli olan mahkemelerin çalışma sistemleri yetersiz, verdikleri cezalar ise caydırıcılıktan uzaktı. Mahkemelerde görev alan yargıçların hemen hepsi medrese mezunu, hatta alaydan yetişme kişilerdi. Millî Hareket'in cesaret ve şiddet gerektirdiğini benimseyip, kendisinin de üstünde bir güç

görmediğinden, yargı yetkisini yeteneksiz kişilerden ve yöntemlerden kurtarmak istiyordu.⁵⁰

Kurulacak olan yeni mahkemelerde amaç ceza vermek, korku yaratmak değildi. Asker kaçaklarını ölümle cezalandırmak yerine, sebeplerini araştırarak onları az bir cezayla vatan için çarpışmaya yani Milli Mücadele'ye katmaktı.

Meclis'in açılmasından bir hafta sonra 29 Nisan 1920 tarihinde çıkarılan Hıyanet-i Vataniye Kanunu ile İstiklâl Mahkemeleri fikrinin oluşmasındaki ilk adım atılmış oldu.

Bu kanunla Büyük Millet Meclisine karşı düşünceleriyle veya yazdıklarıyla muhalefet ve bozgunculuk edenler vatan haini olarak kabul edilmiştir. Bu fiillerde ısrar edenlerin asılarak idam edileceği, halkı vatan hainliği suçuna teşvik edenlerin ise kürek cezasına çarptırılacağı hüküm altına alınmıştır. 14 maddeden oluşmakta olan kanunun, İstiklâl Mahkemeleri fikrinin oluşmasında etken olan ilk dört maddesi şu şekildedir:

Madde 1: Makamı Muallayı Hilafet ve Saltanatı ve Memaliki Mahruseyi Şahaneyi yedi ecanipten tahlis ve taarruzatı defî maksadına matuf olarak teşekkül eden Büyük Millet Meclisinin meşruiyetine isyanı mutazammım kavlen veya fiilen veya tahriren muhalefet ve ifsadatta bulunan, haini vatan addolunur. (Yüce hilafet makamı ve saltanatı ve Ülkeyi yedi yabancı devlet güçlerinden kurtarmak ve saldırıları önlemek amacına yönelik olarak kurulan Büyük millet meclisine karşı düşünce veya uygulamalarıyla veya yazdıkları yazılarla muhalefet ve bozgunculuk edenler vatan haini olarak addedilir.)

Madde 2: Bilfiil hıyaneti vataniyede bulunanlar selben idam olunur.

⁵⁰ Ergün Aybars, **a.g.e.**, s. 34-35.

Ferden zimethal olanlar ile müteşebbisleri kanunu cezanın kırk beşinci ve kırk altıncı maddesi mucibince tecziye edilirler.

(Bilfiil vatan hainliği yapanlar asılarak idam edilir. Şahsen olaylara karışanlar ve teşebbüs edenler ceza kanununun kırk beşinci ve kırk altıncı maddesine göre cezalandırılırlar.)

Madde 3: Vaiz ve hitabet suretiyle alenen ve ezminei muhtelifede eşhası muhtelifeyi sirren ve kavlen hıyaneti vataniye cürmüne tahrik ve teşvik edenlerle işbu tahrik ve teşviki suver ve vesaiti muhtelifi ile tahriren ve tersimen irtikâp eyleyenler muvakkat küreğe konulurlar. Tahrikât ve teşvikat sebeble maddei fesat meydana çıkarsa muharrik ve müşevvikler idam olunurlar.

Konuşmalarıyla halkı alenen vatan hainliği suçunu işlemeye tahrik ve teşvik edenler veya bu teşvik ve tahriki yazılarıyla ve çok değişik araçlarla yayanlar geçici kürek cezasına çarptırılırlar. Yapılan bu tahrik ve teşvik sonucunda bozgunculuk olayları çıkarsa teşvik ve tahrik edenler idam olunurlar.

Madde 4: Hıyaneti Vataniye maznunlarının mercii muhakemesi ikar cürüm edilen mahaldeki bidayet ceza mahkemesidir. Ahvali müstacele ve fevkalade maznunun derdest edildiği mahal mahkemesi de icrayı muhakeme ve itayı karara salahiyyettardır. (Vatana ihanet zanlılarının yetkili mahkemesi suçun işlendiği yerdeki Ceza mahkemesidir. Olağanüstü ve aceleyi gerektiren durumlarda zanlının yakalandığı yerdeki ceza mahkemesi de yargılama yapmaya ve karar vermeye yetkilidir.)⁵¹

TBMM, Hıyanet-i Vataniye Kanunu ile millete karşı kendi meşru durumunu teyit etmiş ve bu meşruluğunu, düşman elinde esir bulunan Hilafet ve Saltanatı kurtarmak

⁵¹ **Düstur**, Üçüncü Tertip, C. 1, Kanun No: 2, Milliyet Matbaası, İstanbul 1929, s. 4-5.

amacına dayandırıp Hıyanet-i Vataniye Kanunu'yla yaptırım altına almış, Halife ve Padişah olsa dahi kendi üzerinde bir yasallık tanımadığını ilan etmiştir.

Ancak hızlı ve kesin kararlar alabilmek amacıyla çıkarılan bu kanun, onu uygulayacak mahkemeler kurulamadığı için istenilen neticeyi vermemiştir. 11 Eylül 1920'de kabul edilen ve "Firariler Hakkında Kanun" ile kurulan İstiklâl Mahkemeleri olağanüstü şartların gerektirdiği çabuklukla, düşünülen uygulamaları gerçekleştirilebilecek kurumlar olarak düşünülmüştür.

"Firariler Hakkında Kanun", İstiklâl Mahkemelerinin pozitif temelini oluşturmaktadır. Kanunun birinci maddesiyle İstiklâl Mahkemelerinin teşekkül edildiği, ikinci maddesinde mahkemelerin üye sayısı, dördüncü maddesinde kararlarının kesin olduğu yani bu mahkemelerin verdiği kararlara karşı temyiz yollarının işletilemeyeceği hüküm altına alınmıştır. Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda idam cezaları meclisin onayına tâbi iken, Firariler Hakkında Kanun'da böyle bir onay mercii öngörülmemiştir. İdam gibi bir cezanın yerel mahkemece kesin olarak verilmesi, yaşam hakkına verilen değeri ve Cumhuriyet Rejiminin hukuk güvenliğine verdiği önemi göstermesi bakımından önemlidir.

Kılıç Ali anılarında Hıyanet-i Vataniye Kanunu ile düşüncelerini şu şekilde belirtmektedir:

*"Hıyanet-i Vataniye Kanunu sivil mahkemeler ve harp divanları tarafından uygulanmış ancak hedeflenen amaç bu mahkemelerle sağlanamamıştır."*⁵²

⁵² Hulusi Turgut, **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s. 361.

2.1.2. İstiklâl Mahkemeleri'nin Kuruluşu

İstiklâl Mahkemeleri, Ankara'da kurulmuş bulunan TBMM hükümetinin, cephe gerisinde asayişî sağlamak ve özellikle asker kaçaklarına karşılık önemli tedbirler almak amacıyla kuruldu.

İstiklâl Mahkemeleri ilk ikisi Milli Mücadele, biri de Cumhuriyetin ilânından sonra olmak üzere, üç dönem görev yapmıştır. 18 Eylül 1920-17 Şubat 1921 tarihleri arasında Ankara, Eskişehir, Konya, Isparta, Sivas, Kastamonu, Pozantı ve Diyarbakır'da İstiklâl Mahkemeleri kuruldu.

İkinci dönem mahkemeler ise; 30 Temmuz 1921-Ekim 1923 tarihleri arasında; isyan çıkaranları, düşmana yardım edenleri ve asker kaçağı olanları yargılamak maksadıyla Kastamonu, Samsun, Konya ve Yozgat'ta görev yaptılar.

Cumhuriyet'in ilanından sonra kurulan İstiklâl Mahkemeleri 1923-Mart 1929 tarihleri arasında faaliyette bulundu. Bu dönem isyanların ve rejime karşı muhalefet hareketlerinin yoğun yaşandığı bir dönemdi. Doğuda ve Ankara'da özel olarak kurulan İstiklâl Mahkemelerinin kısa yargı neticesinde kesin idam yetkisi de vardı. Ve bu yetki kararlı bir şekilde kullanılmıştır.

İstiklâl Mahkemeleri'nin kuruluşunda, bu mahkemeleri diğer devrim mahkemelerine benzetenler olmuştur. Hatta Kılıç Ali, Rus İnkılabı'nın 15. yıldönümü için Moskova'da yapılacak törene gittiğinde Çiçerin ile mahkemeler hakkında görüşme yapmış, bu görüşme sırasında Çiçerin İstiklâl Mahkemeleri'ni Çeka Mahkemeleri'ne benzettiğini ve kendisine aradaki farkı sorduğunda Kılıç Ali, Çeka Mahkemeleri'nin dört duvar arasında ne tarzda cereyan edip bilinmez bir halde faaliyette bulunmalarına karşın İstiklâl Mahkemeleri'nin ise millet karşısında hükümlerini verdiklerini söylemiştir. Çiçerin de tasdik ederek, "*Evet, bu hal inkılap mahkemeleri için bir itimat ve emniyet unsuru teşkil eder,*" demiştir.⁵³

⁵³ Kılıç Ali, **İstiklâl Mahkemeleri Hatıraları**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955, s. 9.

İstiklâl Mahkemeleri fiilen 7 Mart 1927 tarihinden itibaren görev yapmamasına rağmen, 1922’de kabul edilen “İstiklâl Mahakimi Kanunu” 4 Mayıs 1949 tarihine kadar yürürlükte kalmıştır.

İstiklâl Mahkemelerinin çalışmasına zemin hazırlayan kanuni düzenlemeler yapıp, mahkeme üyeleri seçildikten sonra, 1920 yılı Ekim ayı başlarında mahkemeler faaliyete geçti. Kurulan sekiz mahkemeden yedisi fiilen yargı faaliyetinde bulunurken, üye seçimindeki aksamalar, yaklaşan kış mevsimi ve Diyarbakır’ın Ankara’ya bir hayli uzaklığı sebebiyle Diyarbakır İstiklâl Mahkemesi etkili olamadı.

1921 yılının 17 Şubat’ında mahkemelerin görev süresi, Meclis tarafından sona erdirildiği için, Diyarbakır mahkemesinin hiç tesis edilmemiş olması da mümkündür.

Meclis’te yapılan görüşmeler sonunda sekiz bölgede İstiklâl Mahkemesi kurulmuş ve bu mahkemeler için meclisten mahkeme üyeleri seçilmiştir. Aşağıda, kurulan mahkemeler ve üyelerin kısa biyografileri yer almaktadır:⁵⁴

Ankara İstiklâl Mahkemesi

Kılıç Ali Bey: 1906’da Mülkiye’den askeriye’ye geçerek subay, 1918’de fahri yüzbaşı oldu. Maraş ve Gaziantep’te Fransızlara karşı yapılan savaşları idare etti. Büyük Millet Meclisi’nin (BMM) açılmasından sonra Ayıntab (Gaziantep) mebusu seçilerek Ankara’ya geldi. Uzun seneler Atatürk’ün yanında bulundu ve mebusluk yaptı. 1970 yılında öldü.

İhsan Bey: İstanbul’da doğdu. Harp okulunu bitirdi. Topçu binbaşı olarak emekli oldu. BMM’ye İstanbul mebusu olarak katıldı. Ankara İstiklâl Mahkemesi başkanlığı yaptı.

Hüseyin Bey: 1877 yılında Elaziz’de doğdu. Polis müdürlüğü yaptı. BMM’ye Elaziz mebusu olarak katıldı.

⁵⁴ Ergün Aybars, **a.g. e.**, s. 543-555.

Cevdet Bey: 1891 yılında Gaziantep'te doğdu. Burada rüştiyeyi bitirdi. İki yıl Amerikan Koleji'ne gitti. Sonra İstanbul Sultanisi'ni bitirip Fransa'ya gitti. Burada Ecole Turmal'i bitirdi. Döndükten sonra Konya Darülmuallimin'de müdürlük yaptı. Kütahya mebusu olarak meclise katıldı.

Eskişehir İstiklâl Mahkemesi

Rasih (Kaplan) Bey: 1883'te Akseki'de doğdu. Antalya Rüştîyesini bitirdi. Mısır'da edebiyat ve içtimaiyat okudu. 1911'de Antalya liva meclisi üyesi oldu. Eskişehir İstiklâl Mahkemesi üyesi seçildi.

Muhiddin Baha Bey: 1885'te Bursa'da doğdu. Bursa İdadisini ve İstanbul Hukuk Mektebini bitirdi. Milli Savaş'ta Bursa'da Millet Yolu gazetesini ve haftalık Bursa Mecmuasını çıkardı. BMM'ye Bursa mebusu olarak katıldı. Eskişehir ve Konya İstiklâl Mahkemelerinde üyelik yaptı.

Haydar Bey: Uşak'ta doğdu. Dava vekilliği yaptı. BMM'ye Kütahya mebusu olarak katıldı.

Yusuf Bey: 1879'da Denizli'de doğdu. Hukuk Mektebi'ni bitirdi. Aydın ili meclis üyeliği yaptı. İzmir Hukuku Müdafaa Cemiyeti kongresine katıldı. Yunan işgali üzerine Denizli Milli Heyeti ve Sivas Kongresi üyeliği yaptı. BMM'ye Denizli mebusu olarak katıldı. Eskişehir ve Konya İstiklâl Mahkemeleri üyeliklerinde bulundu.

Konya İstiklâl Mahkemesi

Tevfik Bey: 1871'de Çankırı'da doğdu. Babası Çankırı Müftüsü Mustafa Hazım Efendi'dir. Çankırı Rüştîyesini ve İstanbul'da Fatih Medresesi'ni bitirdi. Müderrislik yaptı. 1906'da siyasi suçlu olarak Fizan'a sürüldü. Burada dört yıl kaldı. 1910'da genel af üzerine ülkeye döndü. BMM'ye Çankırı mebusu olarak katıldı. 1933'te mebusluktan emekli oldu, ziraatla uğraştı.

Osman Nuri Bey: 1878’de İstanbul’da doğdu. Hukuk mektebini bitirdi. Bursa Meclisi Umumisi ikinci başkanlığında bulundu. Sekiz yıl Bursa’da avukatlık yaptı. İşgal üzerine Sivas Kongresi’ne Bursa delegesi olarak katıldı.

Hacı Tahir Efendi: 1862 yılında Konya’da doğdu. İlk tahsilini Konya’da tamamladıktan sonra İstanbul’a giderek medrese eğitimi aldı. Konya İstiklâl Mahkemesi üyeliğinde ve bu mahkemenin reis vekilliğinde bulundu.

Isparta İstiklâl Mahkemesi

Hamit Bey: Isparta’da doğdu. Hukuk mektebini bitirdi. BMM’ye Biga mebusu olarak katıldı. Isparta İstiklâl Mahkemesi üyeliğinde bulundu.

Hamdi Bey: Isparta’da doğdu. Ticaretle uğraştı. BMM’ye Biga mebusu olarak katıldı.

Hüsrev Sami Bey: 1884 yılında Gümölcine’de doğdu. 1904’te Harbiye’yi bitirdi. İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkezi umumi üyeliğinde bulundu. BMM’ye Eskişehir mebusu olarak katıldı.

Tahsin Bey: 1887’de Maraş’ta doğdu. İdadi tahsilini burada bitirdi. Maraş Belediye Meclisi idari üyeliğinde bulundu. İstanbul Mebuslar Meclisi’ne katıldı. Oranın kapatılması üzerine BMM’ye geldi. Isparta İstiklâl Mahkemesi üyeliği yaptı.

Sivas İstiklâl Mahkemesi

Mustafa Necati Bey: 1892 yılında İzmir’de doğdu. İstanbul Hukuk Mektebi’ni bitirdi. İzmir’e Doğru gazetesinde başyazarlık yaptı. BMM’ye Saruhan mebusu olarak katıldı. Sivas ve Kastamonu İstiklâl Mahkemelerinde üyelik ve başkanlık yaptı.

Emin Bey: 1889’da Bafra’da doğdu. 1911’de İstanbul Hukuk Mektebi’ni bitirdi. Hukuk dersleri vermek için Bağdat’a atandı. Belli bir süre burada kaldıktan sonra Samsun’a yerleşti. İstanbul Mebuslar Meclisine gitti. Daha sonra BMM’ye katıldı. Samsun İstiklâl Mahkemesinde başkanlık yaptı.

Necati Bey: 1882 yılında Gemlik'te doğdu. Harp Okulu'nu bitirdi. Balkan Savaşı'na katıldı. I. Dünya Savaşı'nda Rus ve Ermenilere karşı savaştı. Kurtuluş Savaşı'nda Bursa'nın Kuvayı Milliye Kumandanlığı ve Merkez Heyeti üyeliğinde bulundu. BMM'ye Bursa mebusu olarak katıldı. Sivas ve Samsun İstiklâl Mahkemeleri üyeliklerinde bulundu. Cumhuriyet döneminde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na katıldı.

Mustafa Zeki Bey: 1881'de Hozat'ta doğdu. 1903'te Harp Okulu'nu bitirdi. I. Dünya Savaşı'nda Şark Cephesi'nde savaştı. Mustafa Kemal'in isteğiyle Mersin mebusu olarak BMM'ye katıldı.

Kastamonu İstiklâl Mahkemesi

Refik Şevket Bey: 1885 yılında Midilli'de doğdu. 1911'de Selanik Hukuk Mektebi'ni bitirdi. I. Dünya Savaşı'nda 21. Kolordu müşavirliğinde çalıştı. Büyük Millet Meclisi'ne Saruhan mebusu olarak katıldı. Kastamonu İstiklâl Mahkemesi'nde üyelik yaptı.

Dr. Fikret Bey: Tıbbiyeden mezun oldu. I. Dünya Savaşı'nda yüzbaşı rütbesiyle askerlik yaptı. BMM'ye Kozan mebusu olarak katıldı. Kastamonu İstiklâl Mahkemesi üyeliği yaptı.

Yusuf Ziya Bey: 1882'de Bitlis'te doğdu. Bitlis Sultanisini bitirdi. Maarif başkâtipliği yaptı. BMM'ye Bitlis mebusu olarak katıldı.

Necip Bey: 1876 yılında Mersin'de doğdu. 1908'de İttihat ve Terakki Fırkasına katıldı. 1920'de BMM'ye Mardin mebusu olarak katıldı. Kastamonu ve Yozgat İstiklâl Mahkemelerinde üyelik yaptı.

Pozantı İstiklâl Mahkemesi

Atıf Bey: 1882 yılında Rodos'ta doğdu. Belen kaymakam vekilliğinde ve Çanakkale ikinci sınıf kaymakamlığında bulundu. BMM'ye Beyazıt mebusu olarak girdi. I. dönem Pozantı İstiklâl Mahkemesi'nde üyelik yaptı.

Abdülkadir Kemali Bey: İstanbul Hukuk Mektebi'ni bitirdi. Kastamonu savcılığında bulundu. BMM'ye Kastamonu mebusu olarak katıldı. Pozantı İstiklâl Mahkemesi başkanlığı yaptı.

Şevki Bey: 1886'da İçel'de doğdu. Liseyi bitirdi. İçel mebusu olarak BMM'ye katıldı. Pozantı İstiklâl Mahkemesi üyeliğinde bulundu.

Sırrı Bey: 1887'de Çemişkezek'te doğdu. Lise müdürüyken Ergani ve Elazığ Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinde görev aldı. BMM'ye Ergani mebusu olarak katıldı. Pozantı İstiklâl Mahkemesi üyesi oldu. 1936'da vefat etti.

Diyarbakır İstiklâl Mahkemesi

Sıtkı Bey: 1874 yılında Malatya'da doğdu. Hukuk mektebini bitirdi. Çeşitli yerlerde savcı ve hâkim olarak çalıştı. Malatya mebusu olarak BMM'ye katıldı. Diyarbakır İstiklâl Mahkemesi üyesi oldu.

Şeyh Servet Bey: 1880'de Tosya'da doğdu. Lise ve medrese tahsilini tamamladı. Vaizlik, müderrislik ve Hatay merkez müftülüğü görevlerinde bulundu. BMM'ye Bursa mebusu olarak katıldı. Diyarbakır İstiklâl Mahkemesi üyesi oldu. Hükümeti devirmek suçundan Ankara İstiklâl Mahkemesi tarafından tutuklandı. 12 Mayıs 1921'de serbest bırakıldı.

Sadık Bey: 1881 yılında Merzifon'da doğdu. Rüştüyeyi bitirdi. Önceleri ticaretle uğraştı, sonraları muhasebe işlerinde memur olarak çalıştı. Çorum mebusu olarak BMM'ye katıldı. Diyarbakır İstiklâl Mahkemesi üyesi oldu.

1920-1923 yılları arasında görev yapan birinci dönem İstiklâl Mahkemeleri daha çok o günün olağanüstü şartları içinde, Ankara'da yeni oluşturulan hükümetin otoritesini fiilen kabul ettirmek, cephede savaşmakta olan orduyu zaafa düşürmemek ve asayişini sağlamak için kurulmuşlardı.

İstiklâl Mahkemelerinin baktığı davalarda temyiz hükümleri işlememiş, sanıklar ifade ve sorgulama sırasında avukat veya müdafii yardımı alamamış ve mahkemelerce verilen kararların infazına derhal geçilmiştir.⁵⁵

Birinci Dönem İstiklâl Mahkemeleri; Ankara, Eskişehir, Konya, Isparta, Sivas, Kastamonu, Pozantı ve Diyarbakır illerinde kurulmuştu. İkinci dönem dediğimiz İstiklâl Mahkemeleri ise İstanbul, Ankara ve İsyan bölgesi İstiklâl Mahkemeleri idi. Bu dönemde İstiklâl Mahkemeleri'nin baktığı davaları Ergün Aybars şu şekilde ifade etmiştir:

*“Vatana ihanet, halka eziyet ve baskı, ayaklanma, asker ailesine saldırı, asker kaçağı, casusluk, katil, soygunculuk, düşmana yardım ve işbirliği yapmak, görevini kötüye kullanmak, düşman ordusuna katılmak, düşman işgalinden yararlanarak kanunsuz hareketlerde bulunmak.”*⁵⁶

1920 ile 1923 yılları arasında görev yapan İstiklâl Mahkemeleri'nin durumunu Kılıç Ali şu şekilde özetlemiştir:

*“Anadolu’da Milli Mücadele yapılırken her şeye hâkim olan düşünce İstiklâl son emelimiz, son hedefimiz yine kayıtsız şartsız İstiklâldi.”*⁵⁷

Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*'ta, İstiklâl Mahkemeleri'nin varlığı hakkındaki düşüncelerini şu şekilde aktarmıştır:

“Biz, alınan fakat kanuni olan bu olağanüstü tedbirleri, hiçbir zaman ve hiçbir şekilde kanunun üstüne çıkmak için bir vasıta olarak kullanmadık. Aksine, memlekette huzur ve güvenliği sağlamak için uyguladık. Biz o tedbirleri, milletin medeni ve sosyal alandaki gelişmesinde yararlı kıldık.

⁵⁵ Hulusi Turgut, **a.g.e.**, s. 367.

⁵⁶ Ergün Aybars, **a.g.e.**, s. 151.

⁵⁷ Kılıç Ali, **a.g.e.**, s. 1.

Efendiler, Takrir-i Sükûn Kanunu'nun yürürlükte ve İstiklâl Mahkemeleri'nin bulunduğu süre içinde yapılan işleri göz önüne getirecek olursanız, Meclis'in ve milletin güven ve itimadının tamamen yerinde kullanılmış olduğu kendiliğinden anlaşılır."⁵⁸

İsmet İnönü ise İstiklâl Mahkemeleri ve Takrir-i Sükûn Kanunu hakkındaki görüşlerini hatıralarında şu şekilde ifade etmişti:

*"Takrir-i Sükûn Kanunu ve İstiklâl Mahkemeleri gibi radikal tedbirlere müracaat etmeden Cumhuriyet'i, yeni rejimi korumak mümkün değildir."*⁵⁹

Ergün Aybars İstiklâl Mahkemelerinin kurulması nedenlerini *İstiklâl Mahkemeleri* adlı kitabında şu şekilde sıralamıştır:

*"İstiklâl Mahkemelerinin kurulmasının sebebi, asker kaçakları sorununa çözüm yolu bulmaktı. Birinci İnönü Savaşı'nın kazanılması, İstiklâl Mahkemeleri'nin olumlu çalışmaları sonucu: 1- T.B.M.M. Hükümeti içte ve dışta tanındı. 2- Ayaklanma olayları bastırıldı, kanun hâkim oldu, 3- Devlet kurulu işledi, vergi toplanması ve askere alma işleri yoluna konuldu, 4- Milletin orduya inancı arttı, ordu kurulması mümkün oldu. 5-Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Osmanlı Hükümetine karşı kesin üstünlük kazandı. Böylece İstiklâl Mahkemeleri'nin kurulmalarını gerektiren nedenler ortadan kalkmış görülüyordu. Yeniden büyük tehlikeler doğabileceğini düşünmeyen aleyhtarlar için bu ortam çok elverişliydi."*⁶⁰

Ahmet Turan Alkan, *İstiklâl Mahkemeleri ve Sivas'ta Şapka İnkılabı Duruşmaları* adlı kitabında mahkemelerin kuruluşu ve içeriğiyle ilgili şu görüşleri paylaşmaktadır:

⁵⁸ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Atatürk Araştırma Merkezi, 2002, s. 605.

⁵⁹ İsmet İnönü, **Hatıralar**, Cilt II, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1987, s. 200.

⁶⁰ Ergün Aybars, **a.g.e.**, s. 94.

“İstiklâl Mahkemeleri, o günün olağanüstü şartları içinde, normal hukuk düzeninin mevcut olmadığından değil, Ankara'da yeni tesis edilen hükümetin otoritesini fiilen kabul ettirmek, cephede çarpışmakta olan Büyük Millet Meclisi ordularını zaafa düşmekten kurtarmak ve ne pahasına olursa olsun, asayişini sağlamak için kurulmuşlardı. Bu yüzden fiiliyatta, kendileri için özel surette çıkarılmış olan kanunun belirttiği çerçevenin dışına çıkarak, hemen hemen lüzum hissettikleri her dâvaya bakarak hüküm verdiler. İstiklâl Mahkemesinin el koyduğu bir dâvada istinaf (temyiz) hükümleri işlemiyor, zanlı, savunmasını kendi başına yapmak durumunda kalıyor ve cezalar derhal infaz ediliyordu. Mahkemeler kanunla üç üye ile kurulmuştu ve içlerinden birisini reis seçmeleri uygun görülmüştü. Meclis çalışmaları esnasında, bilhassa askerlerle ilgili dâvalar görüşülürken bir askeri müddeiumumi (savcı) bulundurulması teklif edilmişse de bu teklif kabul edilmemişti. Uygulama esnasında, mazereti ya da hastalığı yüzünden vazife yapamayan üyelerin yerini doldurmak amacıyla gerekli görülen mıntikalara dördüncü üye seçilmesi benimsendi. Mahkemeler Meclis adına karar veriyordu ve mevcut anayasaya göre idam cezalarının Padişah tarafından tasdik edilmesi öngörülmüşken, içinde bulunulan olağanüstü durum sebebiyle Padişah tasdikine lüzum görülmeyeceği kabul edilmişti. Mahkeme üyelerinin mebuslar arasından seçilmesi, Büyük Millet Meclisi'nin içinde bulunduğu anayasal çerçeveye aykırı değildi. Büyük Millet Meclisi bu dönemde yargı, yasama ve yürütme fonksiyonlarını kendi bünyesinde toplamıştı. Hatta bir kısım mebusların ilgili vekâletlerde bir bürokrat gibi vazife gördükleri de bilinmektedir.”⁶¹

⁶¹ Ahmet Turan Alkan, *İstiklâl Mahkemeleri ve Sivas'ta Şapka İnkılabı Duruşmaları*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2011, s. 32.

2.2. İkinci Dönem İstiklâl Mahkemeleri

İstiklâl Mahkemelerinin birinci dönemi olarak kabul edilen 1920-1923 yılları arasında bu mahkemeler genelde asker kaçaklarını önlemek için yargılama yapmıştır ve bazı bölgelerde kurulmuş sabit mahkemelerdir. Ancak ikinci dönem olarak adlandırılan, 1923 ve sonrasındaki süreçte sabit bir İstiklâl Mahkemesi yoktur. Daha çok inkılapları halka kabul ettirmede bir baskı aracı olarak kullanılan bu mahkemeler, ikinci dönemde seyyar mahkeme şeklinde karşımıza çıkmaktadır. 1923-1927 yıllarını kapsayan ikinci dönemde İstiklâl Mahkemeleri daha çok rejime karşı olanları ve devrim karşıtlarını yargılamıştır.

1921 Mart'ının son haftasında cereyan eden II. İnönü Savaşından sonra hâsıl olan iyimserlik, Türk ordusunun Temmuz içinde Kütahya ve Eskişehir cephesindeki ricatı ile yeniden tedirginliğe dönüştü. Askeri birliklerden firar hadiseleri yeniden mühim miktarlara vararak, bir an önce giderilmesi gereken bir zaaf unsuru haline gelmişti. Kütahya ve Eskişehir ricatinin ardından kaçak sayısı 31 bine yükselirken, bu sayı Sakarya ertesinde 48 bine kadar yükseldi. Firarı önleyebilmenin o günlerde en makul yolu, İstiklâl Mahkemelerini yeniden harekete geçirmek oldu.

Esasen İstiklâl Mahkemeleri, bilhassa askerden firar hadiselerini önlemek ve firar etmiş olan askerin yeniden kıt'asına dönmesini sağlamak gayesiyle vücut bulmuşlardı. Mahkemelerin tatil edilmesiyle yeniden eski hukuk düzenine dönmüştü ama İstiklâl Mahkemelerine vücut veren kanuni düzenlemeler mevcut hukuki durumu eklektik bir yapıya doğru itmiş bulunuyordu. Bunun sebeplerinin başında mahkemelerin tamamen kaldırılmak yerine, gerekirse yeniden açılmak kaydıyla tatil edilmesi geliyordu. Diğer yandan bir İstiklâl Mahkemesinin, “suçun tekrarı halinde idama mahkûm ettiği” bir şahıs, mahkemelerin tatil edildiği anda cürüm işlediğinde, İstiklâl Mahkemesinin verdiği karar infaz edilemiyordu, zira infazın ancak mahkeme gözetiminde yapılması gerektiği kanuni bir mecburiyet olarak konulmuştu. İstiklâl Mahkemelerinin tatil dönemine rastlayan tarihlerde İç Anadolu'da yeniden soygun, ayaklanma ve adi suç

vakalarında artış görülmesi yüzünden İstiklâl Mahkemeleri'nin yeniden faaliyete geçirilmesi fikri olgunluk kazandı.⁶²

İkinci defa kurulan İstiklâl Mahkemelerine ilişkin yargılama çizelgesi ve bu mahkemelerin kuruluş ve kapanma tarihleri şu şekildedir:⁶³

Konya İstiklâl Mahkemesi

Kuruluş Tarihi: 12.08.1921

Kaldırılış Tarihi: 31.07.1922

Yargılanan Sanık: 14071

Adem-i Mesuliyet: 7217

İdam: 166

Müeccelen İdam: 1479

Gıyaben İdam: ---

Kal'abent ve Kürek: 368

Çeşitli Cezalar: 4841

Kastamonu İstiklâl Mahkemesi

Kuruluş Tarihi: 19.08.1921

Kaldırılış Tarihi: 31.07.1922

Yargılanan Sanık: 9016

⁶² Ahmet Turan Alkan, **a.g.e.**, s. 39.

⁶³ Ergün Aybars, **a.g.e.**, Çizelge 2.

Adem-i Mesuliyet: 648

İdam: 5

Müeccelen İdam: ---

Gıyaben İdam: 3

Kal'abent ve Kürek: 69

Çeşitli Cezalar: 7477

Samsun İstiklâl Mahkemesi

Kuruluş Tarihi: 20.08.1921

Kaldırılış Tarihi: 27.12.1921

Yargılanan Sanık: 2420

Adem-i Mesuliyet: 395

İdam: 485

Muaccelen İdam: ---

Gıyaben İdam: 137

Kal'abent ve Kürek: 240

Çeşitli Cezalar: 1163

Yozgat İstiklâl Mahkemesi

Kuruluş Tarihi: 22.08.1921

Kaldırılış Tarihi: 23.07.1922

Yargılanan Sanık: 2637

Adem-i Mesuliyet: 862

İdam: 56

Müeccelen İdam: ---

Gıyaben İdam: 24

Kal'abent ve Kürek: 537

Çeşitli Cezalar: 1194

Ergün Aybars, ikinci dönem İstiklâl Mahkemelerinin baktığı suçları ise şu şekilde ifade etmiştir:

“1-Ayaklanma Suçları: Ayaklanma suçları Şeyh Sait ayaklanması, onu izleyen ayaklanmalar ve Şapka Kanunu'na karşı çıkan ayaklanmalar olarak iki gruba ayrılırlar. Ayaklanma suçlarında her iki mahkeme de elebaşlarına ve silahlı harekete girmiş olup öldürme, gasp ve yağma suçlarını işleyiş olanlar için idam cezası uyguluyorlardı. Şapka Kanunu'na karşı çıkan ayaklanmalarda ise dini politikaya âlet etme olarak sayılıp Ankara İstiklâl Mahkemesi tarafından idam cezası veriliyordu. Bu suçu cahillikle işlemiş olduklarına kanaat getirilenler ise 1-3 yıl arası hapis cezasına çarptırılıyorlardı.

2-Atatürk'e Suikast ve İttihatçılık: Atatürk'e suikast olayında ise tertipçilere ve uygulayıcılara idam, yardımcılık edenlere ve bilgisi olup da haber vermeyenlere çeşitli hapis cezaları verildi. Bu uygulama ile ittihatçılık da suç sayılıp bu şekilde ittihatçılar tasfiye edildi.

3-Muhalif Basın Suçları: Muhalif basına karşı verilen cezalar gözdağı vermek, vazgeçirmek amacına yönelikti. Davalar da gazete kapatmalara da varmıştı. Israr edenlere hapis ve sürgün cezaları da öngörülebiliyordu.

4-Asker Kaçakları Suçları: Asker kaçakları bu dönemin konusuna pek girmediğinden çok fazla davası görülmemiştir. Ancak asker kaçaklarına

başka suçları yoksa dayak cezası uygulanıyordu. Bu suçlara genellikle harp divanları bakıyordu.

5-Komünist Örgütlenme Suçu: Mahkemeler komünizmi tehlike olarak görmekte ve bu tür örgütlenmelerin önüne geçme amacındadır. Bu yüzden komünist örgütlenme ve gizli çalışmaları karşısında hapis cezaları uygulandı.

6-Soygun, Adam Öldürme, Eşkıyalık: Eşkıyalık genç Türkiye Cumhuriyeti için büyük mesele olarak görülmüyordu. Nitekim uzun süren savaşlar sonrası devlet otoritesinin zayıfladığı bu dönemde eşkıyalık önü alınmaz bir biçimde çoğalmış ve yayılmıştı. Bu yüzden mahkemeler cezalar yönünden çok sert yaptırımlara gitmişlerdir. Bu suçlara idam ve ağır hapis cezaları verilirken, şehir eşkıyaları da sürgün cezaları ile sindirilmeye çalışıldı.

7-Mütegallibenin Halkı Ezme Suçları: Mütegallibenin halkı ezmesi karşısında hapis cezalarının yanı sıra meclis tarafından hükümete 1500 mütegallibenin sürgün edilmesi için yetki verildi.

8-İftira: İftira suçları hiç hoş karşılanmıyordu. Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun 10'uncu maddesi ile iftiranın önü alınmaya çalışılmıştı.

9-Görevi Kötüye Kullanma, Rüşvet ve Yolsuzluk: Görevi kötüye kullanma, rüşvet, yolsuzluk yapan devlet görevlilerinin, görevlerine son verilerek ayrıca suçunun derecesine göre hapis cezası uygulanıyordu.

10-Casusluk: Bu dönemde casusluk suçu pek önemli yer tutmamakla birlikte, hapis ve yurt dışına sürgün gibi cezalar veriliyordu.

11-Hükümete Muhalefet: Hükümetin manevi şahsına hakaret ve kasıtlı muhalefet de suç teşkil ediyordu. Bu suçla yargılananlar başlangıçta

bulunmakla beraber sonradan azaldı. Bu suçlara da suçun derecesine göre hapis cezası uygulanıyordu.”⁶⁴

2.3. Ankara İstiklâl Mahkemesi

Ankara İstiklâl Mahkemesi 4 Mart 1925 tarihinde kuruldu. Şapka İnkılabı ve İzmir Suikastı gibi davalarla siyasi tarihimize geçen bu mahkeme “Üç Aliler Divanı” olarak da bilinmektedir. Bu isimle anılmasında mahkeme reisinin Ali Çetinkaya’nın, üyeliklere ise Necip Ali, Kılıç Ali ve Rize Mebusu Ali Zırh’ın seçilmeleri etkili olmuştur.

Bu mahkemenin çalışmamız için, Rize’deki yargılamaları gerçekleştiren mahkeme olması açısından önemi bulunmaktadır. Ankara İstiklâl Mahkemesi 10 Aralık 1925 tarihinde Rize’ye gelerek yargılamalara başlamış ve yargılamalar dört gün devam etmiştir.

Ankara İstiklâl Mahkemesi, 12 Mart 1925 günü bir bildiri yayınladıktan sonra Takrir-i Sükûn Kanunu’na muhalefet eden zanlıları yargılamaya başladı. Heyet, sansasyonel davalarla hep kamuoyunun ilgisini üzerine çekti.

Mahkeme, Tahrir-i Sükûn’a muhalefet ettiği ileri sürülen silah kaçakçılığı, rüşvet, memura hakaret gibi davalara da bakmakla birlikte, daha ziyade siyasi etki uyandırabilecek hadiselerin üzerine eğilmişti. Kürtçülük ve irtica propagandası yapmakla itham edilen Salih Boşo ve Resul Hoca, gazeteci Ata Bey’in davaları ile mahkeme adından söz edilir konuma gelmişti. Bunun yanında Ankara İstiklâl Mahkemesi İzmir Suikastı davasında Başvekil İsmet Paşa’yı tevkif etmeye kalkışmıştır.

⁶⁴ Ergün Aybars, **a.g.e.**, s. 478.

Aşağıda Ankara İstiklâl Mahkemesinin birinci dönemde, kuruluş ve kapanış tarihleriyle, görev süreleri içerisindeki yargılama çizelgesi verilmiştir.⁶⁵

Ankara İstiklâl Mahkemesi

Kuruluş Tarihi: 01.10.1920

Kaldırılış Tarihi: 31.07.1921

Yargılanan Sanık: 13096

Adem-i Mesuliyet: 470

İdam: 108

Müeccelen İdam: 279

Gıyaben İdam: 48

Kal'abent ve Kürek: 54

Çeşitli Cezalar: 12137

İstiklâl mahkemeleri ve özellikle Ankara İstiklâl Mahkemesi'nin verdiği kararlarla alâkalı araştırmacı ve yazarlar farklı görüşler belirtmektedir. Bu iki zıt görüş gönümüzde de devam etmektedir.

Bu konuyla ilgili en geniş çalışmayı yapan kişilerin başında gelen Ergün Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri* adlı kitabında mahkemelerle ilgili şu yorumda bulunmaktadır:

“İstiklâl Mahkemeleri Türk devriminin parçası olarak dünyadaki devrim mahkemeleri arasında en âdil hüküm vereni ve yasalara en çok bağlı olarak çalışan, en az cana kıyan mahkemelerdi. Türk Devrimi ve rejim karşıtları ile bütün muhafazakâr girişimcilerin faaliyetlerini sert şekilde bastırmış, hiyanet-i vataniye, casusluk karşı devrimci ayaklanma, siyasî suikast gibi

⁶⁵ Aybars, a.g.e., Çizelge 2.

önemli davalar yanında eşkiya, yolsuzluk, rüşvet ve şehir kabadayılığı suçlarına da bakmıştı. Milli Mücadele'nin kazanılmasından sonra, Atatürk'ün asıl amacı Türkiye'yi çağdaş medeniyet seviyesine çıkarmak için Türk Devrimini gerçekleştirmektir.”⁶⁶

Uğur Mumcu ise yine *Cumhuriyet* gazetesinde yazdığı makalesinde, İstiklâl Mahkemeleri ile ilgili düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir:

“İstiklâl Mahkemeleri “mahkeme” sayılmazlar. Bunlar, savaş ve ihtilal dönemlerinde rastlanan anti-demokratik “infaz kurulları”dır.

İstiklâl Mahkemeleri 30 bin kişiyi ipe çekti” gibi dayanaksız suçlamalar ve yalanlarla da bu dönem ile ilgili yorum yapılamaz. Atatürk dönemi öteki ülkelerde yaşanan olaylarla karşılaştırmak gerekir. Hem bunu yapmak gerekir hem de çok partili düzende neler yapıldığını anımsamak gerekir.”⁶⁷

Samet Ağaoğlu *Kuvay-ı Milliye Ruhu* adlı kitabında son olarak, şu yargıya varmaktadır:

“İstiklâl Mahkemeleri büyük Meclisin ağır bir seri yenilmelerden sonra zaferi sağlamak için aldığı tedbirler arasında milli bir şeref abidesi olarak tarihe geçmiş bulunmaktadır.”⁶⁸

Ankara İstiklâl Mahkemesi üyesi Kılıç Ali ise mahkemelerle alâkalı hatıralarını yazdığı kitabında şunları kaleme almıştır:

“İstiklâl Mahkemeleri'nin adilane faaliyeti, kurt ruhu taşıyanlara bir koyun sükûneti, koyun gibi yaşayanlara bir aslan masumiyeti vermişti... Bilhassa milletin hayat ve hürriyetini yıkmak, mefkûresini sarsmak, maddi ve manevi kuvvetlerini kırmak kastinde olan hainler, asiler, mürtecilerle siyasi

⁶⁶ Ergün Aybars, **a.g.e.**, s. 475.

⁶⁷ Uğur Mumcu, **a.g.m.**, 11 Kasım 1992.

⁶⁸ Samet Ağaoğlu, **Kuvay-ı Milliye Ruhu**, Baha Matbaası, İstanbul, 1973, s. 154.

canıyane maksatlara cesaret eden ve âlet olanların amansız bir adalet divanı...”⁶⁹

Enver Behnan Şapolyo ise İstiklâl Mahkemeleri’nin Türk Milli Mücadelesindeki önemini şu sözlerle ifade etmektedir:

*“Eğer bu mahkemeler kurulmamış olsaydı, casuslar, gizli propagandacılar, davamızı içten çökerteceklerdi. Bu dehşet, memleketimizi yıkmak isteyen hainlere göz açtırmadı. Ecnebi casusları, padişahın adamları, cahil halkın isyanları, asker kaçakları, bu mahkemelerin süratle iş görmelerinden yıldılar. İşte bu hainlere gevşek davranılsa idi, bu mukaddes dava kazanılamazdı. İstiklâl Mahkemelerinin Milli Mücadelede hizmetleri büyük olmuştur.”*⁷⁰

⁶⁹ Kılıç Ali, **a.g.e.**, s. 13.

⁷⁰ Enver Behnan Şapolyo, **Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadele’nin İç Alemi**, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1967, s. 58.

3. BÖLÜM

ŞAPKA DEVRİMİ VE YARGILAMALAR

3.1. Şapka Devriminin Başlaması

Türklerin İslamiyet'i kabulü, Anadolu'ya göçü ve yerleşik hayata geçişiyle birlikte giyim kuşamlarında da farklılıklar belirdi. Diğer Türk devletleri içinde 13. yüzyılın sonlarından 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar varlığını sürdüren Osmanlı Devleti, geçirdiği aşamalara göre değişik kültürlerle sürekli etkileşim içinde oldu. Siyasi ve kültürel açıdan hızlı bir gelişme göstererek yayılma ve topraklarını genişletme döneminde idaresi altına aldığı ülkelerin kültürlerinin yanında, giyim tarzlarının yayılmasını da sağladı.

Ancak Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, ülkede bozulan düzeni yeniden yapılandırmak için başlayan çağdaşlaşma hareketleri yaşam biçimini de etkiledi. Günlük hayatı batıya uydurma çabaları giyim kuşamda da kendisini gösterdi. II. Mahmut döneminde, setre pantolon, Frenk gömleği, boyun bağı giymeye başladı; erkekler saçlarını uzatıp, bıyıklarını kestiler. Konuşurken yabancı sözcükler kullanmak, kadın-erkek el sıkışmak, dans etmek, dekolte elbise giymek, şapka takmak saygınlık kazandıran davranışlar haline geldi.⁷¹

19. yüzyılın Osmanlı modernleşmesi politik ve ekonomik kurumlar üzerinde olduğu kadar toplumsal sonuçları açısından da ayrıntılı incelemeleri hak etmektedir. Söz konusu zaman dilimi toplumun dış görünümündeki değişimin izlenmesi açısından da dikkat çekicidir. İlk olarak askeri ve bürokratik alanda başlayan değişim zamanla toplumun diğer katmanları arasında da din ve milliyet ayrımı gözetmeksizin yaygınlık kazanacaktır. Ancak unutmamak gerekir ki geleneksel anlayışın dışına çıkma yolunda atılan her adım toplumsal direnişle karşılaşmıştır. Sultan Mahmut'un

⁷¹ Cevdet Kudret, "Alafranga Dedikleri", **Tarih ve Toplum**, Cilt: 1, Sayı: 4, Ankara, 1984, s. 31.

batılı tarzda kıyafetlere bürünerek halkın önüne çıkması ağır eleştirilere neden olmuştu.⁷²

Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulamaya konulan devrimlerle çağdaşlaşma hedeflendiği için, işlevini yitirmiş kurumların terki kadar, toplumun dış görünümünün de değiştirilmesi gerekiyordu. Şapka devrimi de laiklik ve uygarlık atılımının bir aşaması olduğu için Mustafa Kemal Atatürk, sosyal devrimlere ve dolayısıyla çağdaşlaşmaya “Şapka Devrimi”yle başladı.

Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve Tepkiler 1924-1930* adlı kitabında Atatürk’ün devrimlere yaklaşımını şöyle açıklamaktadır:

“Mustafa Kemal Atatürk tasarladığı herhangi bir uygulamayı gerçekleştirmeyi, çıktığı bir yurt gezisinde dile getirir, kamuoyunun tepkilerini ölçer, kabul ettirme yoluna giderdi. Bu devrim hareketini hazırlama, araştırma ve yoklama davranışydı.”⁷³

Mustafa Kemal Atatürk’ün aşağıdaki sözleri Mahmut Goloğlu’nun yorumunu doğrulamaktadır:

“Ben şimdiye kadar millet ve memleket hayrına ne gibi inkılaplar, hamleler yapmış isem hep böyle halkımızla temas ederek, onların alâka ve muhabbetlerinden gösterdikleri samimiyetten kuvvet ve ilham alarak yaptım.”

Bu hareketi yapmaktaki amacını ise; *“Milletimizi en kısa yoldan medeniyetin nimetlerine kavuşturmaya mesut ve müreffeh kılmak”* şeklinde belirtiyordu.⁷⁴

⁷² Namık Sinan Turan, “16. Yüzyıldan 19. Yüzyıl Sonuna Dek Osmanlı Devletinde Gayri Müslimlerin Kılık Kıyafetlerine Dair Düzenlemeler”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 60, Sayı: 4, Ankara, 2005, s.264.

⁷³ Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve Tepkiler 1924-1930*, Ankara, 1972, s. 137.

⁷⁴ Mustafa Selim İmece, *Atatürk’ün Şapka Devriminde Kastamonu ve İnebolu Seyahatleri 1925*, TTK Basımevi, Ankara, 1959, s. 38.

24 Ağustos 1925 tarihinde Kastamonu’da bir konuşma yapan Atatürk, çağdaş giysinin daha rahat, uygar ve ucuz olacağını anlattı. Türk ve İslam dünyasındaki çöküşün, uygarlığın gereği ilerlemeden uzak kalarak olduğunu, Türklerin ise 5-6 yıldır bu esaslara uyarak kendilerini kurtardıklarını anlattı.

Mustafa Kemal Atatürk’ün Kastamonu’ya gelişinde ve karşılanması sırasında ilk defa Panama Şapkası ile görünmesi, halkı başı açık selamlaması üzerine, o sırada Kastamonu valisi olarak görev yapan Kıbrıslı Fatin Bey ile Kastamonu milletvekili Mehmet ve Ali Rıza Beyler ile bir kısım Kastamonulular, bazı memur ve adliyeciler bunu bir işaret sayarak alelacele terzilere beyaz renkte kumaştan şapkaya benzeyen başlıklar yaptırarak giydiler.⁷⁵

Mustafa Kemal Atatürk, İnebolu Türk Ocağında bir konuşma yaparak şapkayı tanıtmıştır. “Şapka Nutku” olarak da bilinen bu konuşmada şöyle denmiştir:

“Bizim kıyafetimiz beynelmilel midir? Milli midir? Bu olur mu? Turan kıyafetini araştırıp ihya eylemeğe mahal yoktur. Medeni ve beynelmilel kıyafet bizim için çok cevherli ve milletimiz için layık bir kıyafettir. Onun için iktisa edeceğiz. Ayakta iskarpin veya fotin, bacakta pantolon, yelek, gömlek, kravat, yakalık, ceket ve bittabi bunların mütemmimi olmak üzere basta siper-i şemsli serpuş, bunu açık söylemek isterim. Bu serpuşun ismine “Şapka” denir. Redingot gibi, bonjour gibi, smokin gibi, Frak gibi... İşte şapkamız diyenler vardır... Yunan serpuşu olan fesi giymek caiz olur da, şapkayı giymek neden olmaz ve yine onlara, bütün millete hatırlatmak isterim ki, Bizans papazlarının ve Yahudi hahamlarının kisve-i mahsusası olan cübbeyi ne vakit, ne için ve nasıl giydiler. Bizim kıyafetimiz milli midir? Altı kaval, üstü şışhane diye ifade olunabilecek bir

⁷⁵ Mustafa Selim İmece, a.g.e., s. 15.

*kıyafet ne millidir, ne de beynelmileldir. O halde kıyafetsiz millet olur mu?
Medeniyetin coşkun seli karşısında mukavemet beyhudedir.*”⁷⁶

Mustafa Kemal Atatürk, 1 Eylül’de Ankara’ya döndüğünde kendisini karşılamaya gelenlerin şapkalı olduğu görüldü. 2 Eylül günü, devlet memurlarına şapka giyme zorunluluğu getiren 2431 numaralı Bakanlar Kurulu Kararnamesi çıkarıldı. Aynı gün bakanlar kurulu kararnamesi ile din adamı dışındaki kişilerin cübbe ve sarık giymeleri de yasaklandı.

Giyim-kuşam alanında yapılan inkılâplarla ilgili olarak olumlu bir hava yaratmak, önceden halka tanıtip mâl etmek düşüncesi ile gerçekleştirilen Atatürk’ün Kastamonu seyahati olumlu sonuçlar vermiştir. Nitekim Şapka İktizası hakkında 671 sayılı kanunun çıkarılmasına kadar (25 Kasım 1925) üç aya yakın bir süre geçmiştir.

Bu süre boyunca, büyük şehirlerdeki memurlardan başlayarak okur-yazar grupları arasında şapka yaygınlaşmıştır. Yasa yapılmadan önce olumlu bir hava yaratmak, hiç değilse aydınların giyim alışkanlıklarında fiili değişiklikler meydana getirmek çabalarına girişilmesi istenilen sonuçları vermiştir.⁷⁷

Ağustos 1936 tarih ve 5 sayılı *İlgaz Dergisi*’nde Hüsnü Açıksöz, Mustafa Kemal Atatürk’ün Kastamonu’ya gelişini anılarında şöyle anlatmıştır:

“Atatürk Kastamonu’ya geldiği gün şapkalı kimse yoktu. Ertesi gün terzilerin hepsi şapka yapmaya başladılar. Manifaturacılarda kaput bezi kalmamıştı. Bu bezler şapka oluyordu. Kenarları bir türlü dik durmayan şapkalar şapkaya benzemiyordu. Nitekim iki gün evvel Atatürk İnebolu’ya giderken kalpaklı, fesli bıraktığı Kastamonu’yu şapkalı bulmuştu.

⁷⁶ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam 1922-1938**, Cilt No: 3, 16. basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999, s. 231.

⁷⁷ Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Yurt Yayınları, Ankara, 1981, s. 150-151.

Atatürk'ün Kastamonu'ya varışının ertesi gününden itibaren şehirdeki terzilerin tellal bağırtarak kendilerinde şapka dikildiğini duyurmuşlardır. Terziler geceli gündüzlü uyuma bilmeden ısmarlanan şapkaları dikmişlerdir.”⁷⁸

Gezi dönüşü artık kiminin kafasında numarası uyan, kiminin kafasında uymayan şapkalar vardı. Ankara’da gezi heyetini karşılamaya gelenlerde fesli değil, şapkalıydılar. Diyanet İşleri Reisi Rıfat (Börekçi), hatta vaktiyle şapka giydiği için Vakit Gazetesi muhabirini hapsettirmeye kalkışan İstiklâl Mahkemesi Başkanı Ali Bey (Çetinkaya) bile şapka giymişti.⁷⁹

Kastamonu gezisi dönüşü Bakanlar Kurulu, 2 Eylül 1925’te Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal’in başkanlığında toplandı. Bu toplantıda, tekke ve zaviyeleri kapatan, din adamlarının giyeceği kıyafet ile devlet memurlarının halkla aynı biçimde giyinmesini belirleyen üç kararname çıkarıldı.⁸⁰

3.2. Şapka Devrimine Karşı Tepkiler

“Şapka İktisası Hakkında Kanun” TBMM’ye teklif edilmeden önce, Başbakan İsmet İnönü imzasıyla bütün illere gönderilen Bakanlar Kurulu kararnamesiyle devletin bütün çalışanlarının şapka giymesi zorunlu tutulmuştu.

Konya Milletvekili Refik (Koraltan) Bey ve arkadaşları tarafından şapkanın milli başlık olmasıyla ilgili 2/476 no’lu kanun teklifi 15 Kasım 1341 (1925)’de meclise sunuldu. Teklifin gerekçesinde kanun maddeleri şöyle sıralanıyordu;

⁷⁸ Mehmet Baytimur, Aziz Demircioğlu ve Hasan Çelikoğlu, **Atatürk’ün Kastamonu Gezisi ve Şapka Devrimi**, Kastamonu Valiliği Yayınları, Ankara, 1982, s. 85.

⁷⁹ Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, İstanbul, 1969, s. 398.

⁸⁰ Naşit Hakkı Uluğ, **Üç Büyük Devrim Eğitiminin Birleştirilmesi, Şapka ve Giyimin Değiştirilmesi, Türk Harflerinin Kabulü**, Ak Yayınları, 1973, s. 158; **Resmi Gazete** (5 Eylül 1925), s. 168; **Hâkimiyeti Milliye** (4 Eylül 1925), s. 1.

“Aslında hiçbir öneme sahip olmayan başlık sorunu, çağdaş, uygar uluslar ailesi içine girmeye kararlı Türkiye için özel bir değere sahiptir. Şimdiye kadar Türkler ile öteki çağdaş, uygar uluslararası bir marka (sembol) niteliğinde sayılan şimdiki başlığın değiştirilmesi ve yerine çağdaş, uygar ulusların tümünün ortak başlığı olan şapkanın giyilmesi gerektiği belirtilmiş ve ulusumuz bu çağdaş ve uygar başlığı giymek sureti ile herkese örnek olduğundan, bağlı kanunun kabulünü teklif ederiz.

Madde 1. Türkiye Büyük Millet Meclisi azaları ile İdarei Umumiye ve Mahalliye ve bilumum Müessesata mensup memurin ve müstahdemin Türk Milletinin iktisa etmiş olduğu şapkayı giymek mecburiyetindedir. Türkiye halkının umumi serpuşu şapka olup buna münafi bir ihtiyatın devamını hükümet men eder.

Madde 2. İş bu kanun tarihi nesrinden itibaren meriyül icradır.

Madde 3. İş bu kanun Büyük Millet Meclisi ve İcra vekilleri heyeti tarafından icra olunur.”⁸¹

Kanun taslağının anayasaya aykırı olduğunu ileri süren Bursa Milletvekili Nureddin Paşa söz alarak, kanunun reddini isteyen önergesini okudu:

“1. Bazı sayın mebuslarca şapka giyilmesi, hakkında kanun teklifi yapılırken, sanki bu hususta herhangi bir işlem yokmuş gibi davranılmıştır. Oysaki Bakanlar Kurulu 2.9.1925 günlü ve 2413 sayılı kararname ile ‘memurlara şapka giydirilmesi hakkında’ kanun niteliğinde kararlar vermiş, yayımlamış, uygulamış ve halkı da uygulamanın kapsamına almaya çalışmıştır. Eğer bu teklif, şapka giyilmesinin bir kanun meselesi olmasından ötürü verilmişse, Bakanlar Kurulunun, sözü edilen kararname ile kanuni yetkilerini aştığı ortaya konuyor demektir. Gerçekten de öyledir. Çünkü geçen yıl yalnız Adliye memurlarının, hem de

⁸¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt No: 19, İnikat No: 14, Devre 2, İçtima 3, s. 220.

sadece makamlarında giyecekleri kılıkları için bile kanuna dayanılmıştır ki; bu da Bakanlar Kurulunun yetkisi olmadığına belgedir. Eğer şapka giyilmesi bir kanun meselesi değilse, bu kanun teklifinin nazarı dikkate alınmasına gerek kalmaz.

2. Sözü edilen kanun teklifi mebuslar hakkında da kayıt koyuyor. Bilinmektedir ki, mebuslar memur değildirler ve doğrudan doğruya halktan biridirler. Genel tabii haklardan fazla olarak yasama dokunulmazlığı ile tam özgürlüğe sahip bulunmaktadırlar. Bundan ötürü vekillik sıfatına ve yasama durumuna uymayan ve öteki milletler parlamentolarında da bulunmayan böyle bir kaydın kabul edilmeyeceği tabiidir.

3. Anayasanın 103. Maddesi ‘Hiçbir kanun Anayasaya aykırı olamaz’ diyor. Oysaki bu kanun teklifi, genel durumu ile Anayasaya aykırıdır. Çünkü Anayasanın 3. Maddesinde ‘Egemenlik kayıtsız ve şartsız ulusundur’, 68. Maddesinde ‘Her Türk özgür doğar, özgür yaşar’, 70. Maddesinde ‘Kişisel dokunulmazlık, vicdan, düşünce, söz, çalışma, mal sahibi olma ve malını kullanma gibi hak ve özgürlükler Türklerin tabii haklarından’dır’. 73. Maddesinde ‘İşkence eziyet, zor alım yasaktır.’, 74. Maddesinde ‘Hiçbir kimse hiçbir fedakârlığa zorlanamaz.’ denilmektedir ki, kanunun bu maddelerle sağlanmış tabii haklarına aykırı olarak hiçbir kayıt konamaz. Özgürlüğün, iş ve çalışma serbestliğinin sınırlandırılmasını gerektiren böyle bir kanun tasarısının, Anayasanın ruhuna aykırı olarak ele alınması en geniş ve ileri özgürlük idaresinin gerçekleştirilmesini üzerine almış olan Cumhuriyet kavramı ile karşıt olur.

4. Bu sebeplerle;

a) Anayasaya aykırılığından ötürü bu kanun tasarısının reddedilmesini,

b) Bakanlar Kurulunun kanunla belli yetkileri dışında olan ve Anayasaya aykırı hükümleri içine alan, Takriri Sükûn kanununa dayatılması da

mümkün olmayan 2.9.1925 gün ve 2413 sayılı kararnamenin çıkarılmamış sayılmasını,

c) Anayasal haklar ve kişisel egemenlik ve kişisel dokunulmazlığa aykırı işlemin halka uygulanmamasını arz ve teklif ederim.”⁸²

Mecliste yaşanan uzun tartışmalar sonucunda “Şapka İktisası Hakkındaki Kanun” kabul edilmiştir. Mecliste böyle bir tepkinin doğması Takrir-i Sükûn kanunu yürürlükte olduğu halde, Şeyh Sait isyanıyla alevlenen ancak ateşi sönmeyen irtica hareketlerinin yeniden doğmasını körükleyerek, ülkede yer yer protestoların başlamasına sebep olmuştur.

Nureddin Paşa’nın meclisteki bu girişimine basından da sert eleştiriler gelmiştir. Özellikle Hükümet yanlısı olan *Cumhuriyet* gazetesi, “*Millet Meclisinde irtica paşasının işi ne?*” diyerek Nureddin Paşa’nın tavrını eleştirmiştir. Gazeteye göre Nureddin Paşa Mecliste hiç ağzını açmayan, varlığı neredeyse unutulacak bir milletvekiliyken, birden ortaya çıkması, şapka aleyhinde takrir vermesi memleketin bazı yerlerinde korkudan sinmiş, uyumuş olan irtica ile bilenenleri canlandırmış, ayaklandırmış, irtica hareketlerini körüklemiştir.

O dönemde şapka konusunda en fazla tartışılan kişi, şapka devrimine karşı çıktığı ve halkı ayaklandığı düşüncesiyle Ankara İstiklâl Mahkemesi kararı ile asılan İskilipli Atıf Hoca’dır. Atıf Hoca, şapka konusundan beraat etmesine rağmen devrimlere karşı tutumu nedeniyle İstiklâl Mahkemesi’nce mahkûm olmuş ve idam edilmiştir.⁸³

Atıf Hoca’nın yayınlamış olduğu kitapçık, şapka devriminin hazırlanış ve uygulanış günlerinde son derece olumsuz etkilere neden olup, çeşitli illerde şapka aleyhine meydana gelen ayaklanmaların tetikçisi olarak görüldü.

⁸² Mahmut Goloğlu, *a.g.e.*, s. 150; **TBMM Zabıt Ceridesi**, s. 222.

⁸³ Orhan Koloğlu, **İslam’da Başlık**, TTK Yayınları, Ankara, 1978, s. 96.

Dinine bağılı olan halk, şapkayı Hristiyanlaşmanın bir sembolü olarak kabul ederken, fesi Osmanlılığın simgesi olarak gördü ve daha sıkı sarıldı. Ancak fes, geçmişten gelen ve geleceğe ait olmayan bir semboldü. Bunun için de Osmanlının bir uzantısı olan fesin terk edilmesi gerekmektedir.

Gelenekleri yıkmak zor olduğu için, şapkanın benimsenmesi, giyilmesinden çok daha uzun sürdü. Falih Rıfkı Atay'ın, *Çankaya* adlı eserinde, nakletmiş olduğu bir anısı bu düşünceyi doğrular niteliktedir:

“Ekim ayı sonlarına kadar fötr ve melon biçimlerine alışan iç sokaklar halkı, bizi ilk defa silindir şapka ile gördükleri vakit peşimize takılmış ve hatta bazı pencerelerin arkasından ‘Gâvurlar’ iltifatını da işitmiştik.”⁸⁴

Şapkayı giymek istemeyen bir grup halk ise çareyi ülkeyi terk etmekte buldu. Cumhuriyete ve şapka kanununa karşı olanlar, devrimler sırasında Balıkesir, Kastamonu, Bursa, Konya, Samsun gibi illerden Suriye'ye ve Fransız denetiminde olan Hatay'a göç etmişlerdir.

Örneğin Küre yakınlarında bir köyde yaşayan köyün imamı ahaliyi toplayıp, “Gâvurların serpuşunu giymek istemeyenler ardımdan gelsin. Yakında padişahımız geri dönüp memleketin idaresini yeniden ele alacak. O zaman döneriz” demesi üzerine, köylünün bir kısmı, imamın sözüne inanarak, mallarını, mülklerini olduğu gibi bırakmak suretiyle, önce o dönem Fransız işgali altında olan Hatay'a, ardından da Suriye'ye göçmüşlerdi. Hatay'da kalanlar Mustafa Kemal'in önderliğindeki sistemin yıkılacağına ve bir gün geri döneceklerine inanmışlardı. Ancak 1939'daki referandum sonucunda Hatay, Türkiye'ye katılınca beklentileri boşa çıktı. Bugün hâlâ bu bölgede yaşayan Türklerin içinde şapkadan dolayı buralara göçüp gelenler de bulunmaktadır.⁸⁵

⁸⁴ Falih Rıfkı Atay, **a.g.e.**, s. 435.

⁸⁵ Ersin Kalkan, “O Şapkayı Torunları Giydi”, **Hürriyet Pazar**, (19 Mart 2006), s. 12-13.

Halkın şapka giymemekte ısrar etmesinin başka bir nedeni de, kenarlıklı başlığın namazda alnın yere değmesini engelleyeceği söylentilerinin yayılmasıydı. Bu söylentiye İstanbul Müftüsü aracılığıyla, “Türkiye’de saygı işareti olarak kişi önünde şapkanın çıkarılması davranışı neden Allah’a yapılmasın?” şeklinde cevap verildi.⁸⁶

Namaz sırasında kenarlı başlık giymenin sakıncası olmadığı, camilerde tek tipi sağlayabilmek için şapka yerine açık başla namaz kılınabileceği gibi, şapkayla da namaz kılınabileceğine dair hükümler yine genelgelerle belirlendi. Bu konuyla ilgili olarak Diyanet İşleri Başkanı tarafından gönderilen 3 Ocak 1926 tarihli genelgenin sureti şöyleydi:

“Meclis-i Ali-i Milliye’de kanuniyet iktisap etmiş ve infaz ahkâmı tamimen tebliğ edilmiş olan şapkanın badema bir kisve-i milliye ve medeniye olarak kabulü zaruri ve tâbi olduğu gibi eday-ı salât hengâmında cami-i şerifede telbisinde hiçbir mahzur-ı şeri kalmamış olduğu işkar bulunmasına nazaran esnay-ı salatda bazı kimselerin basları açık veya bir takke telbisi suretiyle intizam-ı eşkâl ihmal edilmekte olduğundan bu hususta muhafaza-i yeknesakiyi temin edebilecek surette halkı tenvir etmeleri için Vilayet ve Mülhakat vaizlerine tebligat icrası lüzumu tamimen tebliğ ve beyan olunur.”⁸⁷

Tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması, Şapka Devriminin olduğu günlere denk gelmiş, memura şapka giydirme kararnamesiyle birlikte din görevlilerinin giysisi de bir kurala bağlanmıştı. Bundan dolayı tekke ve zaviyelerde dini roller üstlenenler rahatsız olmuşlardı. Ülkedeki resmi, sivil herkese şapka giydirmeyi amaçlayan ve bu yolla ülkede tek tip giysinin sağlanmaya çalışılması, din görevlisi olmadığı halde bu şekilde geçinenlerin işini bozmuştu.

⁸⁶ Orhan Koloğlu, a.g.e., s. 96.

⁸⁷ B.C.A. Diyanet İşleri Başkanlığı Kataloğu, 051.V11.2.13.23. (5.1.1926); 051.V48.13.115.5.

Şapka Devriminin olduğu günlerde bazı illerde meydana gelen ayaklanmaları körükleyenlerden bazıları da bu işten zarar görenlerdi. Zaten Şeyh Sait İsyanı sırasında Tekke ve Zaviyelerin amacından saptığı, kapatılması gerektiği belirtilmişti.

Şapka giyilmesinin yaygınlaşmasına karşı ilk olay 14 Kasım'da Sivas'ta hükümete hakaret dolu beyannamelerin duvarlara yapıştırılmasıyla meydana geldi. Bu beyannamede, ayrıca meclis içinde hükümete muhalif mebusların sayısının artarak 170'e ulaştığı bildiriliyordu. Bunun anlamı, muhalifler, meclis içinde de güçlendikleri için hükümete karşı çıkmak adına daha rahat hareket edebileceklerdi.

Sivas'ta meydana gelen olaylarla ilgili hükümet, bildiriye hazırlayan, yapıştıran ve düşünce birliği yapmış olanlarla birlikte şehrin bütün muhtarları tutukladı.⁸⁸

22 Kasım'da Kayseri'de, dini politikaya âlet eden ve I. Dünya savaşında şüpheli çalışmaları olan, Şâfi mezhebine ve Nakşibendî tarikatına mensup Mekkeli Ahmet Hamdi ve dört arkadaşının halkı sarık sarmaya kışkırtmalarıyla bir ayaklanma meydana geldi. Ayaklanmanın elebaşları olan Mekkeli Ahmet Hamdi ve dört arkadaşına göre, Sivas'ta büyük bir âlim ortaya çıkarak şapka aleyhine, sarık lehine Sivashıları uyarmış, Kayserililerin de hemen sarık sarmalarını istemişti. Halk bundan dolayı derhal şapkalarını atıp bu kafadarların peşinden gitmeliydi.

Ayrıca propagandalarında, kadınların yüzlerinin açılacağı, Kuran'ın kalkacağı, dul kadınların teşhir edileceği gibi söylemleri de kullandılar. Adı geçen Sivas'taki "büyük âlimin", yapılan araştırma sonucunda, aynı mezhep ve tarikat üyesi Sivashı Kemanlı Hoca adında birisi olduğu anlaşıldı. Fakat kaçtığı için tutuklanamadı. Şapka kanunu çıkmadan bir gün önce 24-25 Kasım tarihlerinde Şeyh Ahmet Efendi ve dört sarıklı arkadaşının yönlendirmesiyle yapılan yürüyüşten sonra 300 sarıklı tutuklandı.⁸⁹ Bunun haricinde Kayseri'de başka bir olay yaşanmadı.

⁸⁸ **Cumhuriyet** (13 Aralık 1925), s. 2; **Hakimiyeti Milliye** (26 Kasım 1925); Aybars, **a.g.e.**, s. 343; Goloğlu, **a.g.e.**, s. 157.

⁸⁹ Cihan Aktaş, **Tanzimattan Günümüze Kılık, Kıyafet ve İktidar**, Nehir Yayınları, İstanbul, 1991, s. 247; **Cumhuriyet**, (13 Aralık 1925), s. 2; Aybars, **a.g.e.**, s. 343; Goloğlu, **a.g.e.**, s. 157.

“Şapka İktisası Hakkında Kanun”un TBMM’den çıktığı gün Erzurum’da, halkın bir kısmı çarşayı kapatıp, şapka giyilmesine, tekkelerin kapatılmasına karşı Vali’nin evi önünde; “Biz gâvur memur istemeyiz” diye bağırarak yaptıkları gösteri ile Erzurum’da ilk olaylar patlak verdi. Göstericiler silah zoruyla dağıtıldı. İlk iş olarak da gösteriye önyak oldukları anlaşılan 27 kişi tutuklandı. Olayı daha önce casusluk yapmış, genel aftan yararlanarak serbest kalmış ve içlerinde bazı şeyhlerin de bulunduğu kimselerin çıkardığı anlaşılmıştı.⁹⁰

Cumhuriyet gazetesi 27 Kasım 1925 tarihinde, Erzurum’daki olaylarla alâkalı şunları yazmıştır:

“Erzurum’da bir iki softa, birkaç serseri inkılâbımızın ifadesi olan Türkiyat-ı İçtimaiyemize karşı nümayişe sevk etmiş. Devlet görevlilerini (Valileri), gâvur kabul etmişlerdir. Bu inkılâplar vücut bulacak değildir, vücut bulmuştur. *Erzurum’da nümayişin yapıldığı gün TBMM’den şapkanın mecburiyeti hakkındaki kanunun çıkmış olması kadar kudret-i inkılâp ifade eyleyecek bir hadise olamaz. Önümüzdeki hadise bir irtica hadisesidir.*”⁹¹

3.3. Şapka Devrimine Karşı Tepkilere Alınan Önlemler

İstiklâl Mahkemeleri hukuk mahkemeleri olmadıkları için çalışmaları da hukuk ilkeleriyle bağdaşmıyordu. İnsan hakları ve özgürlükleri gibi klasik demokrasi ilkeleri de söz konusu değildi. Çünkü devrim mahkemeleriydiler.

⁹⁰ *Hakimiyeti Milliye* (30 Kasım 1925); *Türk İli* (26 Kasım 1925), s. 1; Tunçay, *a.g.e.*, s.152; Goloğlu, *a.g.e.*, s. 156.

⁹¹ *Cumhuriyet* (27 Kasım 1925).

Türk sivil ve asker yöneticilere emir vermek ve bu emirleri yerine getirmeyenleri de cezalandırmak yetkilerine sahip olduklarından büyük moral güçleri vardı. Özellikle idam kararları temyizi olmadan derhal uygulanmaktaydı.⁹²

Kılıç Ali, *İstiklâl Mahkemesi Hatıraları* adlı kitabında birkaç davayı örnek olarak anlattıktan sonra mahkemelerle ilgili şu yorumu yapmaktadır:

“Muhakkak olan nokta şudur ki, İstiklâl Mahkemeleri, kendilerini vücuda getiren Büyük Millet Meclisi tarafından Kurtuluş Savaşında memleketi iç ve dış bozgunlara karşı korumak için keskin bir silah olarak, fakat tam bir adalet ve vicdan ölçüsü ile kullanılmıştır. *Yüzlerce vaka içinden alarak naklettiğim üç beş muhakemenin mahiyeti, bu mahkemelerin hatır gönül tanımadığına, hissiyata kapılmadığına, kimseden emin olmadığına, memleket endişesinden başka bir endişenin tesiri altında kalmadığına ve herhangi bir sanığı muhakeme ve mahkûm ederken son dakikaya kadar, Büyük Meclisin tayin ettiği salâhiyetler dışına çıkmamaya çalıştığına, hataya düşmemek için kılı kırk yardıklarına ayrı ayrı delâlet edebilir.*”⁹³

24 Kasım Salı akşamı Kayseri’ye gelen İstiklâl Mahkemesi, Şapka Kanunu ile ilgili ilk yargılamasını 25 Kasım 1925 tarihinde yaptı. Halkı sarık sarmaya teşvik etmek ve zorla sarık sardırma iddiasıyla Nakşibendî Şeyhi Mekkeli Ahmet Hamdi Hoca ve dört arkadaşının yargılamasına başlandı. Şafi mezhebine ve Nakşibendi tarikatına mensup olan Mekkeli Ahmet Hamdi ve dört arkadaşı hakkında görülen davadan idam kararı çıktı.⁹⁴

Kayseri’den sonra, 25 Kasım Çarşamba günü Sivas’a gelen İstiklâl Mahkemesi, şapka aleyhine duvarlara asılan yazılar dolayısıyla bütün Sivas muhtarlarını yargıladı. Ancak muhtarlar olayda ilgileri görülmediğinden dolayı beraat ettiler.⁹⁵

⁹² Ergün Aybars, **a.g.e.**, s. 403.

⁹³ Kılıç Ali, **a.g.e.**, s. 25.

⁹⁴ Ergün Aybars, **a.g.e.**, s.343.

⁹⁵ **Hakimiyeti Milliye** (27 Kasım 1925).

Sivas'ta birkaç gün daha çalışan Mahkeme, 29 Kasım'da Tokat'a geldiği zaman, "milletimizin medeni milletler arasında yer almasını" engelleyecek her türlü çalışmaya ve kişilere karşı Mahkemenin aman vermeyeceğini açıklayan bir bildiri yayınlanıp bütün yörelere duyurdu. Erzurum olayını görüşen Bakanlar Kurulu, irticanın en kuvvetli yeri ve dayanak noktası olan Erzurum hadisesinin yerinde incelenmesi için İstiklâl Mahkemesi'nin mümkün olduğu kadar çabuk Erzurum'a gitmesi kararını Mahkemeye bildirdi. Başbakanın yazısını alan Mahkeme, Erzurum'a hareket etmeden önce, şapka ve yenilik aleyhinde faaliyetlerde bulunan Erbaa'nın eski belediye başkanı Hacı Fethullah Efendi'yi yargılayarak üç sene hapse mahkûm etti.⁹⁶

Erzurum'a gelir gelmez çalışmalara başlayan İstiklâl Mahkemesi, aynı gün, TBMM Başkanlığına bir rapor yollayarak, buradaki olaylar ve mahkeme sonuçları hakkında bilgi verdi. Bu rapora göre, Erzurum'da çıkan ayaklama; Şeyh Hacı Osman Hocanın çevresindeki yirmi dokuz kişi ile sabah namazından sonra, din namına, şapka meselesini âlet ederek, bir kısım halkı ayaklanmaya kışkırtmasıyla başladı. Valinin ciddi tutumu, Müstahkem Mevki Komutanı Hasan Paşa'nın fiilen askere müdahalede bulunması üzerine ayaklanma bir iki saat içerisinde bastırıldı. Bundan sonra sıkıyönetim uygulaması ile birlikte kurulan sıkıyönetim mahkemesi olaya resen tertipçi ve kışkırtıcı olarak tutuklananları suçüstü noktasından yargılayıp mahkûm etti.⁹⁷

Görüldüğü üzere, bu bölümde ele aldığımız İstiklâl Mahkemelerinin topluma bakışı ve toplumun, gerçekleştirilen devrimlere bakışı kültürel-siyasal bir bölünme yaratmış ve böylelikle ülke gündeminde büyük bir gerilim doğmuştur. Yargılamaların usulü ve üslubu, dönemin diğer gelişmelerinin de etkisiyle giderek radikalleşmiştir.

⁹⁶ **Hakimiyeti Milliye** (1 Aralık 1925), s. 1; **Cumhuriyet** (3 Aralık 1925).

⁹⁷ Ahmet Nedim, **Ankara İstiklâl Mahkemesi Zabıtları 1926**, 1. basım, İstanbul, 1996, s. 349.

4. BÖLÜM

RİZE'DEKİ YARGILAMALAR

4.1. Ankara İstiklâl Mahkemesi'nin Rize'ye Gelişi ve Yargılamalar

Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra yeni nesli çirkin kıyafetlerden kurtarıp medeni insanların giydiği şapkayı benimsemesiyle, kamuoyunun yapılacak diğer devrim hareketlerine hazırlanmasına önemli katkı sağladı. Şapka devrimi, Türkiye'de sınıf ayrıcalığının ve gericiliğin kalktığını, demokratik ve laik kuralların uygulandığını, tepeden tırnağa uygarlaştıldığını gösteren açık bir simge haline geldi.

Türkiye'de bu devrimler gerçekleştirilirken bazı şeyh, derviş ve cahil kişilerin kışkırtmalarıyla devrimlere karşı gösterilen irticai faaliyetler de yaşanmaktaydı. Halifeliğin kaldırılması, medreselerin kapatılarak eğitim öğretimin birleştirilmesi, tekke ve zaviyelerin kapatılması ve son olarak da şapka kanununun kabul edilmesi yeni rejime karşı tepkilerin artmasına ve şuurlu bir din anlayışına sahip olamayan, alıştığı gelenekleri kaybetmeye korkan halkın ayaklanmalarına sebep oldu. Yeniliklere karşı direnmenin bir başka sebebi olarak da korku ve cehalet gösteriliyordu. Yapılan yeniliklerin başarılı olabilmesi için, çürümüş ve eskimiş gelenekleri terk etmekte korkulacak bir şey olmadığına halka anlatılması ve ikna edilmesi gerekiyordu.

Hükümet, şapka inkılabına karşı işlenen suçların yargılamalarını İstiklâl Mahkemeleri aracılığıyla yaptı. Şapka Kanunu'na muhalefetten yargılanan çoğu sanık, Şeyh Sait İsyanı ile alâkadar olduğu, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası emellerini gerçekleştirmek için çalıştıkları, kurulu düzene muhalefet ettikleri ya da en hafifinden dini siyasete âlet ettikleri gibi suçlamalarla yargılandılar. Ve İstiklâl Mahkemelerinin yaptığı yargılamalar sonucunda işlenen cezalar şiddetli cezalarla sindirildi.

Rize'deki yargılamaları gerçekleştiren Ankara İstiklâl Mahkemesi, Afyon mebusu Ali Bey (Çetinkaya), Gaziantep mebusu Kılıç Ali, Denizli mebusu Necip Ali ve Rize mebusu Ali Bey'den oluşmaktaydı. Başkanlığını Ali Çetinkaya'nın yaptığı mahkeme üyelerinin biyografileri şu şekildedir:⁹⁸

Ali (Çetinkaya) Bey: 1878 yılında Afyon'da doğdu. İlköğrenimini Afyon'da tamamladı. Bursa Askeri Lisesi'ni daha sonra da Harp Okulunu bitirdi. 1907'de İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girdi. 1911'de Trablusgarp'ta İtalyanlara karşı savaştı. I. Dünya Savaşı'nda çeşitli cephelerde savaştı. 1920'de Afyon milletvekili olarak İstanbul'da toplanan son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na katıldı. Cumhuriyetten sonra da Afyon milletvekili olarak meclise katıldı. 1925 yılında Ankara İstiklâl Mahkemesi başkanı oldu. Bayındırlık ve ulaştırma bakanlıkları yaptı. 1949 yılında öldü.

Kılıç Ali Bey: Mahkemenin ikinci dönemde tekrar seçilen tek üyesidir. Kılıç Ali Bey'in özgeçmişine, birinci dönem İstiklâl Mahkemeleri bölümünde değinilmiştir.

Ali (Zırh) Bey: 1881 yılında Rize'de doğdu. Hukuk mektebini bitirdi. Şeyh Said İsyanı üzerine kurulan Ankara İstiklâl Mahkemesi'ne üye seçildi. Çeşitli tarihlerde Rize ve Çoruh milletvekillikleri yaptı. 1951 yılında öldü.

Necip Ali Bey: 1893'te Denizli'de doğdu. İstanbul Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Denizli'de Kuvayı Milliye teşkilatını kurdu. TBMM'nin ikinci dönemine kadar milletvekilliği yaptı. Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde savcı olarak görev aldı. Hakikat gazetesini çıkardı. 1941'de öldü.

Ankara İstiklâl Mahkemesi üyeleri, Erzurum'daki yargılamaları tamamlayıp Rize ayaklanmasını soruşturmak üzere Rize'ye geldi. Mahkeme 11 Aralık'ta çalışmalarına başladı. 12-13 Aralık'ta yapılan 143 kişinin yargılaması sonucunda 8'i

⁹⁸ Aybars, a.g.e., s. 543-550.

idama, 14'ü on beşer, 22'si onar, 19'u beşer sene hapse mahkûm edilirken, 80'inin de beraatına karar verilmişti.⁹⁹

Cumhuriyet gazetesi 14 Aralık 1925 tarihinde Rize'deki Şapka İnkılabına yönelik protestoları okuyucularıyla şu şekilde paylaşmıştır:

“Rize’de şapka inkılâbı ve diğer devrimlere karşı cami imamı Şaban ve Muhtar Yakup Ağa’nın girişiyle “Dinsizliğe doğru gidiyoruz. Hükümeti bu dinsizlikten men etmek gerekir” iddiasıyla bir eylem gerçekleşti.”¹⁰⁰

Cumhuriyet gazetesi iki gün sonra 16 Aralık 1925 tarihinde, Rize’de yaşanan olaylarla alâkalı detaylı bilgiler vermiştir:

“İsyancılar halkın desteğini de arkalarına alarak, hükümet konağına, oradan da Botaniye Jandarma Karakoluna yürüdüler. İmam Şaban, şeriatın korunması için Rize’yi basıp yağmalamayı, hapishanenin boşaltılmasını, Hükümet Konağı’nın ele geçirilmesini teklif ederek, bundan kaçanları öldüreceğini söyledi. İsyanın elebaşları, Rizelilerin bundan sonra devlete vergi vermeyeceğini ilan ettiler. 25 Kasım’da başlayan bu olaya halk, dua toplantısı sanarak gelmiş, fakat Jandarma karakolunu basarak altı Jandarmayı esir almışlardı. Muhtar Yakup’un akrabası Biçeli Mehmet, Ankara’nın ihtilal içinde olduğunu, Mustafa Kemal’in üç yerinden yaralandığını, İsmet Paşa’nın ortadan kaldırıldığını söyleyerek halkı galeyana getirmişti. Bugünkü manada kitle iletişim araçları mevcut olmadığı için söylenenleri doğrulayacak bir vasıta da söz konusu değildi. Ortamın elverişsizliği rejim karşıtlarının işine yaramıştı. Biçeli Mehmet “Dindar paşalarımız hükümeti ellerine aldılar. Korkacak bir şey kalmamıştır. Erzurum yapacağını yaptı. Biz de iştirak edelim”

⁹⁹ Aybars, a.g.e., s. 346.

¹⁰⁰ Cumhuriyet, (14 Aralık 1925), s. 2.

*diyerek ortamı eylem için hazır hale getirdi. Daha sonra da “Şapka” aleyhinde başka hocalar konuşarak eylem genişletildi. Böylece, din hem politikaya, hem de yağmacılığa araç yapılmış oldu.”*¹⁰¹

Bu olaylar 10 gün sürdü ve köylere kadar sıçradı. Yüz elli kişilik silahlı bir kuvvet Rize’yi yağmalamak için hareket ettiyse de, sonucu görebilen İslâhiye köylüleri ve onlara katılan diğer köylüler, jandarmaların silahlarını geri vererek köylere geridöndüler. Rize’de sert tedbirler alındığını haber alan diğer topluluk ise kendiliğinden dağıldı. İsyanı bastırmak üzere görevlendirilen Hamidiye Zırhlısı, kentin açıklarına demirleyerek Rize’de isyancıların yığınak yaptığı noktaları iki gün boyunca bombaladı. Küçük bir silahlı grup tarafından başlatılan isyan, Rize’ye giden İstiklâl Mahkemesinin olaya el koymasıyla sonuçlandı.¹⁰²

İstiklâl Mahkemesi, köy imamlarının ve halkın ayaklanmaya kışkırtılmasında, İskilipli Atıf Hoca’nın *Frenk Mukallitliği ve Şapka* adlı risalesinin çok önemli bir rolü olduğunu, bu ayaklanmanın İstanbul’daki gizli bir örgütle bağlantısı olduğunu, şapkaya karşı beliren bu tür tepkiler de Nureddin Paşa’nın Meclis’teki aleyhte konuşmalarının da çok etkisi olduğu yönündeki görüşünü hükümete bildirdi. İskilipli Atıf Hoca da ayaklanmaya neden olduğu için yargılandı. İstanbul’da bağlantısı olduğu söylenen kişiler de gözaltına alındı.¹⁰³

TBMM, ülkede meydana gelen gelişmelerden rahatsızlık duyarak, Başbakan İsmet Paşa’dan olaylar hakkında bir açıklama yapmasını istedi. İsmet Paşa da olayların birbiriyle bağlantılı olduğuna dair düşüncelerini kapsayan bir konuşmasında, Erzurum’da, Rize’de, Giresun’da Kayseri’de, Maraş’ta meydana gelen olayların birbirini takip ettiğini ve isyanların baş aktörlerinin, olaylardan yalnızca birkaç gün önce dışardan adı geçen şehirlere geldiklerini belirtti.¹⁰⁴

¹⁰¹ **Cumhuriyet**, (16 Aralık 1925).

¹⁰² Aybars, **a.g.e.**, s. 347; Goloğlu, **a.g.e.**, s. 157; Tunçay, **a.g.e.**, s. 154; Kalkan, **a.g.m.**, s. 12-13.

¹⁰³ **Hakimiyeti Milliye**, (15 Aralık 1925).

¹⁰⁴ **Cumhuriyet**, (14 Aralık 1925).

Erzurum’da isyan çıkaran Hacı Osman’ın on on beş gün evvel, Kayseri’de Ahmet Hamdi’nin uzun bir seyahatten sonra ve Giresun’da olay çıkaran Şeyh Muharrem’in sıcağı sıcağına dışardan geldiğine dikkat çekti.¹⁰⁵ Bu kişilerin mahkemeleri devam ederken, bu vesile ile İstanbul’da bazı kişiler de nezarete alındı. Sorgulamalar ve çeşitli yerlerde yapılan incelemeler sonucunda, bu irtica faaliyetlerine katılanlar ya politikayla uğraşan kimseler oldukları ya da dışardan geldikleri belirlendi. Bu eylemlere katılanlar ise cahilane bir şekilde gayrete gelenlerdi. Mahkeme heyetinde, bütün bu olayların propaganda sloganlarının aynı olması, dışardan şehre gelmeleri ve eş zamanlı olarak görülmesi, bir merkezden yönetildiği kanaatini uyandırıyor.¹⁰⁶

4.2. Yargılamalar Sonucu İdam Edilenler

Ankara İstiklâl Mahkemesi Rize’ye gelip, Şapka Kanunu’na muhalefet eden kişilerin dört gün süren yargılamaları sonucunda, sekiz kişinin idam edilmesine karar vermiştir. Heyetin aldığı bu kararlar neticesinde sekiz kişinin idamı hemen gerçekleştirilmiş ve cenazeleri ailelerine verilmeyerek deniz kenarına defnedilmiştir.

1925 yılının Aralık ayında Şapka İnkılabı’na karşı Güneysu’da protestolar yapılır. 80-100 kişilik grup yürüyüş yapar ve şapka giymek istemediklerini belirtirler. “Rize’de isyan var” gerekçesiyle seyyar İstiklâl Mahkemesi buraya gelir.

10 Aralık 1925’te başlayan yargılama dört gün devam eder. 143 kişinin yargılandığı mahkemede 8 idam kararı çıkar, 55 kişi de Sinop ve Adana’daki cezaevlerine gönderilir.

İstiklâl Mahkemesi’nin Rize’de yaptığı yargılamalar neticesinde; hareketin lideri olarak kabul edilen Ulucami İmamı Hafız Şaban Hoca (Şaban Koliva), Mahalle Muhtarı Tarakçıoğlu Yakup Çavuş (Yakup Peçe), İslahiye Köyü İmamı Hacı Hasan Efendi, Jandarma Karakolunu basan Belediye Bekçisi Kadir Koliva, Muhammet

¹⁰⁵ **Cumhuriyet**, (14 Aralık 1925), s. 1.

¹⁰⁶ **Cumhuriyet**, (13 Aralık 1925), s. 2.

Peçe, Hafız Mahmut Kamburoğlu, Nakşi Şeyhi Şeyh Numan Sabit Efendi. (Sabit Tarakçıoğlu) ve Hasan Külünkoğlu Şapka Kanunu'na muhalefetten yargılanarak, haklarında idam kararı verilmiştir.

Cumhuriyet gazetesi, Rize'deki yargılamaları 25 Aralık 1925 tarihinde “*Rize’de sükûn tamamen avdet etti*” başlığıyla halka duyurmuş, “İstiklâl Mahkemesi kararı ile idam edilen Hoca Şaban, Yakup Çavuş, Hasan Ağa, Kadir Ağa, Peçelerden Mehmet, Kalyoncu Mahmut, Tarakçı Sabit, Peçeoğlu Arslan Çavuş’un fotoğraflarını yayınlamıştır.”¹⁰⁷

Bu olayla ilgili olarak yargılananlar arasında yer alan Merkez Camii İmamı Hafız Kâmil, medreselerin açılması ile ilgili dilekçeyi yazan Rize Asliye Mahkemesi Başkâtibi Hafız Osman Efendi ile kardeşi Avukat Hulusi Bey 1933 yılında çıkan bir aftan yararlanarak serbest kaldılar. Yargılamadan iki saat sonra idam hükümleri infaz edildi. 14-15 Aralık 1925. İdamlar Dalyan Camii önünde, deniz kenarında (bugünkü TEDAŞ binasının önünde) yapılarak aynı yere gömülür ve 3-4 ay sonra da ailelerine verilirler.¹⁰⁸

30 Aralık 1925 tarihli *Cumhuriyet* gazetesi idam edilen sekiz kişinin resimlerini yayınladıktan sonra bu konuda şu haberi geçer:

*“Rize’den matbaamıza yazılıyor: Köy İmamlarını ve bazı mürtecilerin teşviki ile 25-26 Teşrinisaninde başlayan isyan, Cumhuriyetin azim ve savleti neticesinde süratle bastırıldı. Bu isyan hareketinin seri bir şekilde bastırılmasında fedakâr vali Hurşit Bey ile Jandarma Kumandanı Binbaşı Yusuf Bey’in büyük himmet ve gayreti vardır.”*¹⁰⁹

¹⁰⁷ *Cumhuriyet*, (25 Aralık 1925), s. 1.

¹⁰⁸ Ali Taşpınar, *Rize Tarihi*, Taşpınar Yayınları, Rize, 2004. s. 452.

¹⁰⁹ *Cumhuriyet*, (30 Aralık 1925), s. 2.

Eski bakan ve eski milletvekili Ali Topuz, *Değişimi Yaşamak* adlı kitabında dedesinin şapka isyanında İstanbul'a kürek mahkûmu olarak sürgün edildiğini ifade ederek şöyle devam ediyor:

“Şapka isyanı konusunda genç yaşta bazı tartışmaları yaşadım. Gördüm ki şapka bahane edilmiş. Atatürk'e karşı güvensizliği olan çevreler şapkayı bahane edip şapkayı giymeyeceğiz, diye insanları tahrik edip isyan hareketine dönüştürmeye başlamıştır. Dedem 'biz adam öldürmeye gelmedik, şapka giymeyeceğiz demeye geldik' diyor. Babaannem, babamın da başına bir şey gelir diye onu İstanbul'a göndermiş. Din adamlarının saygınlığı ile din adamlarının sorumsuzca yaptıkları şeyleri algılama imkânı buldum. Objektif bakabilecek noktaya getirdim kendimi. Dengeli bir bakış açısına götürdü bu olayları yaşamış olmam.”

“Yaptığım incelemelerde gördüğüm kadarıyla orantısız ceza uygulamışlar. İdam cezalarının olmamasını düşünüyorum. Evet bir inkılap yapılmış, otorite sağlanması lazım, ama bunun için idam cezasını kullanmak fevkalade yanlış olmuştur. Suç işlemişse ceza vermenin çeşitli yolları vardır, hürriyetleri tehdit edersin, ama canını almak olur mu? Hangi hakla alıyorsun canını? İstiklâl Mahkemeleri'ndeki idam cezaları, Yassıada'daki idam cezaları, insanlık adına savunulacak şeyler değildi. Keşke bunlar olmasaydı.”¹¹⁰

4.3. Rize’de İdam Edilenlerin Yakınlarından Kişisel Bellek Anlatıları

Rize’de idam edilen sekiz kişinin ardından yaklaşık doksan yıl geçmesine rağmen ailelerindeki üzüntü hâlâ devam etmektedir. Bu bölümde idam edilen isimlerin aile bireylerinden ulaşılabilenler ile yapılan sözlü tarih görüşmeleri kullanılmıştır.

¹¹⁰ Ali Topuz, *Değişimi Yaşamak*, Doğan Kitap, İstanbul, 2011, s. 31-32.

Görüşmeler Rize'nin Güneysu ilçesinde 12 Nisan 2013-11 Mayıs 2014 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.

Görüşmelerde edinilen ilk genel bilgi, idam edilen kişilerin ailelerinden bazılarının korkudan soyadlarını değiştirdiği, hatta farklı illere göç ettiğiidir. Bu da olayın mağdurlarının yakınlarına ulaşılmasını zorlaştıran bir faktördür.

İdam edilenlerden köy bekçisi Kadir Koliva'nın torunlarında farklı beş soyadı vardır: Akan, Yıldız, Koray, Demirci, Kohar. Fakat resmi olmayan yerlerde Koliva soyadını kullanmaktalar.

Kadir Kalın, Güneysu'da asılanların yedi büyük ailenin önde gelenleri olduğunu söylüyor. Dedesinin Balkan Savaşı'ndan Güneysu'ya geri dönen tek insan olduğunu belirtiyor:

“Bu insanlar ülke ve din elden gitmesin diye kendi imkanlarıyla Kurtuluş Savaşı'nda mücadele ettiler. Fakat gelmişler, uğruna savaştığı değerleri ellerinden almak istemişler. Şapka giymediği için arananlar aylarca eşkıya gibi dağlarda saklanmış. Doğal olarak dedelerimiz de tepki göstermiş,” diyor.¹¹¹

Birkaç avukatla Koliva soyadını almak için görüşmüş Kadir Bey. Fakat davayı almak istememişler. “Benim oğlum hukuk okumak istiyor. İlk işi soyadını geri almak olacak,” diyor. Ailenin Demokrat Parti sonrası devletle ilişkilerinin arttığını ifade ediyor ve 1990'lı yıllara kadar devlet dairelerinde çalışmadıklarını dile getiriyor. Amcalarından birisinin ise “Babamı şapka yüzünden astınız. O madde hâlâ duruyor ama niye uygulanmıyor,” diye parlamentoyu dava etmek istediğini söylüyor.

İdam edilenlerden köy muhtarı Yakup Peçe'nin torunu Yakup Atasoy ise 1984'te vefat eden babasının ölene kadar dedesi için ağladığını ifade ediyor:

¹¹¹ Kadir Kalın, Kişisel Görüşme, Güneysu/Rize, 12 Haziran 2013.

“Babaannem günlerce hapishaneye yemek taşımış. Bir duymuş ki dedem 8 kişiyle birlikte idam edilmiş. Babam korkudan soyadımızı değiştirmiş. Keşke değiştirmeseymiş.”

Yakup Atasoy, dedesinin hatırası diye yıllarca aileden kimsenin muhtar adayı olmadığını belirtiyor. *“Dedemin ardından babam 20 yıl muhtarlık yaptı,”* diyor. Dedesinin yargılanmadan önceki gece gördüğü rüyayı ise şöyle aktarıyor:

“Rüyasında üstü kapalı bir su arkından su içerken başına göçtüğünü görmüş. Ertesi gün Rize’ye yürüyüş başlayınca rüyası aklına gelmiş, ‘Bu bir isyan sayılacak, başımız derde girecek.’ demiş. Sadece 3 hâkim gelmiş. Bunlar kimin suçlu, kimin suçsuz olduğunu nasıl anlar? Babam listelerin önceden hazırlandığını söylerdi.” Sözlerini şöyle bitiriyor Atasoy: *“Milletini, bayrağını, dinini korumak için savaşan bu insanlar ne cam kırmış ne birini öldürmüş. Şapka giymedi diye idam edilmiş.”*¹¹²

Görüşmeler olayın mağdurları ile ilgili kişisel bilgiler de edinilmesini sağlamıştır. Örneğin idam edilenlerden Sabit Tarakçı’nın yine kendi adında olan torunu Sabit Tarakçı, yargılamalarla ilgili olarak; dedesi de dahi idam edilen kişilerin hemen hepsinin Rüştîye mezunu olduklarını, cahil kişiler olmadıklarını belirtiyor. Hükümetin yeni kurulduğu için adaleti ve hukuku da doğru dağıtamadığına inanıyor. Sabit Tarakçı İstiklâl Mahkemelerinin Rize’ye gelişiyle ilgili sözlerine şöyle devam ediyor:

“Ankara İstiklâl Mahkemesi olarak Rize’ye gelen heyetin azimli ve kararlı olarak bazı kişileri idam etmek düşüncesiyle gelmiştir. İdam edilenlerin savunmaları bile yapılmamıştır. Dedem dahil idam edilen kişiler sadece bu şapkayı giymek istemiyorum demiştir. Kimsenin şapkasını da

¹¹² Ayşe Altunköprü, “Anadolu’nun Unutulan Mazlumları”, **Zaman Gazetesi** (3 Mart 2013).

yırtmamışlar, sadece terzi makasıyla kendilerine kıyafet biçilmesine karşı tepki göstermişlerdir.”¹¹³

Sabit Tarakçı, dedesinin idam edilmeden bir saat önce yazdığı ve toplam 28 kıtadan oluşan ağıtın bir bölümü bizimle paylaşıyor:

Yirmi üç yıl için geldim cihane

Yandı ciğerim döndü püryane

Şapka meselesi oldu bahane

Kader böyle idi Hakk'ın yazısı

Mahkemeye başladılar Reisler

Birer birer bizleri dinlediler

Tarakçı Sabit gelsin dediler

Kader böyle idi hakkın yazısı

Tamam ki aldılar ifademizi

0 saat soldurdular gülümüzi

Yağmur yağarken sevk etti bizi

Kader böyle idi hakkın yazısı

¹¹³ Sabit Tarakçı, Kişisel Görüşme, Güneysu/Rize, 14 Haziran 2013.

Dedim bu yolları daha çiğnemem

Bugünden sonra babama da inanmam

Dünyada yandıysam ahrette yanmam

Kader böyle idi hakkın yazısı

Mahpus kapısından içeri girdim

Dedim ölmeden mi mezara girdim

Böyle olacağını o zaman bildim

Kader böyle idi hakkın yazısı

Günahımızdan batar bu Rize

Kimse doğru rüya görmedi bize

Ne kusur bulayım gelen Reise

Kader böyle idi hakkın yazısı

İstiklâl Mahkemesi geldi kuruldu

Birer birer millet öne sürüldü

Herkesin davası tamam görüldü

Kader böyle idi hakkın yazısı

Sekiz kişinin idamı geldi

Bizi asmaęa karar verildi

Dostlar aęladı dūřmanlar gūldū

Kader bōyle idi hakkın yazısı

Dinim için feda ettim canımı

şehit oldum akıtmadan kanımı

Yok, oldum da kaybetmedim şanıımı

Kader bōyle idi hakkın yazısı

ōęle geçimi mahkeme bitti

İkindi mahalli reisler gitti

Sabah ūstū bizim gūnūmūz bitti

Kader bōyle idi hakkın yazısı

Bilal Atasoy’un da dedesinin kardeşi Yakup avuş idam edilenler arasında yer almaktadır. Kendisi ile yaptığımız görüşmede o dönem idamın haber yapıldığı *Cumhuriyet* gazetesindeki haberi hâlâ sakladığını belirtiyor. Ninesinin bu olayları hep anlattığını belirtiyor. Bilal Atasoy şöyle devam ediyor: “*Ninem, idam edilenlerin cenazelerini gece aldıklarını ve hâlâ vücutlarından kan aktığını söylerdi,*” diyor.¹¹⁴

¹¹⁴ Bilal Atasoy, Kişisel Görüşme, Güneysu/Rize, 14 Haziran 2013.

İdam edilenlerden Mahmut Kanburoğlu'nun torunu Hasan Kanbur da o dönemle ve yargılamalarla ilgili şunları söylüyor:

“Dedem ve idam edilen diğer kişiler ülkeleri için Kurtuluş Savaşı'nda mücadele ettiler. Tek istekleri şapka giymemektir. Kimsenin kıyafetine karışmadılar, sadece kendileri inançlarına yakın görmedikleri şapkayı giymek istemediler.”¹¹⁵

Rize'de idam edilenlerden Hafız Şaban, Güneli Köyü'nün imamlığını yapmaktaydı. Asıldığında daha 25 yaşındaydı. Şimdi aynı camide torunu Faik Kalın imamlık yapıyor. O da, dedesi gibi hafız. İdam edilenlerden 4 kişinin kabri de bu caminin avlusunda. Her yıl asıldıkları 14 Aralık 13.30'da torunları tarafından mevlit okutuluyor.

Hafız Şaban'ın bir diğer torunu Mehmet Demirci ise yargılamalarla alakalı şöyle konuşuyor:

“Dedelerimizin sicilinde 'isyancı' ifadesi yer aldığı için askeri lise ya da savcılıkta yer alamadık. Hep tedirginlik yaşadık. Bu millete kurtuluş savaşlarında hizmet eden dedelerimiz, isyancı ilan edilmiş. Gazi olan, cepheye gidip gelmeyen kardeşleri var. Fakat vatanına hizmet eden bu insanları idam etmişler.”¹¹⁶

Bu yargılamalar ve geride bıraktıklarına bakıldığında Rize halkının toplumsal hafızasında hâlâ “İstiklâl Mahkemesi Rize Yargılamalarının” bulunduğu söylenebilir durumda görülmektedir. İdam edilenlerin ikinci nesil torunlarıyla yapılan görüşmeler de, bunu teyit eden ve belli bir “mutsuz bilinci” dile getiren değerlendirmeler içermektedir.

¹¹⁵ Hasan Kanbur, Kişisel Görüşme, Güneysu/Rize, 11 Mayıs 2014.

¹¹⁶ Ayşe Altunköprü, **a.g.m.**, (3 Mart 2013).

SONUÇ

Türkiye’de Atatürk’ün önderliğinde yapılan inkılâpların çoğunda, az veya çok, halkın direnişiyle ve engellerle karşılaşmış olduğu bilinmektedir. Bunların içinde en önemsizi gibi görülen, ama uğrunda en çok kıyamet koparılmak istenen de şapka inkılâbıdır. Bu devrim neticesinde İstiklâl Mahkemelerinin kararlarıyla birçok kişi idam edilmiştir.

Özellikle 1925-1927 yılları, Türk devriminin sosyal, hukuksal, siyasal ve laikleşme alanlarında büyük gelişmeler gösterdiği dönem oldu. Şapkanın kabulü, tekke ve zaviyelerin kapatılması gibi devrimler bu dönemde gerçekleşti. Kısacası bu dönemde, teokratik devletten laik devlete, ümmetten millileşmeye geçişin temelleri atıldı. Bu devrimlerin yerleşip benimsenmesi için kurulan İstiklâl Mahkemeleri, Cumhuriyet tarihinin vazgeçilmez ögesi olmuştur.

Birinci dönemdeki İstiklâl Mahkemesi’nin verdiği cezalardaki amaç, daha çok asker kaçaklarını cepheye döndürmektir. Ancak ağır suç işlemiş olanlar, askerden firar etmeyi alışkanlık haline getirenler ile firarları teşvik edenler ve yardım edenler suçlarının ağırlığına göre cezalar alıyorlardı.

İstiklâl Mahkemeleri ikinci dönemde ve bilhassa Şapka İnkılabına bağlı davalarda ağır cezalar verdiler. Bu dönemde rejime karşı olanlar, saltanat ve hilafet yanlıları ve devrim karşıtları olduğu iddia edilen isimler bu mahkemelerce yargılandılar.

Ankara İstiklâl Mahkemesi’nin Rize’de yaptığı yargılamalar sonucunda, Şapka Kanunu’na muhalefet sekiz kişinin idam edilmesine karar vermiştir. Heyetin aldığı bu kararlar neticesinde sekiz kişinin idamı hemen gerçekleştirilmiştir. Ve hâlâ günümüzde idam edilen kişilerin akrabaları bu olayın üzüntüsünü derinden yaşamaktadır.

Çalışmamız olayın resmi tarih anlatıları dışında, bu tecrübeyi yaşamış olan ailelerin gözüyle izlenmesi için bir adım niteliği taşımaktadır.

Her devrim belirli toplumsal güçlere dayanarak gerçekleşmektedir. Dünyadaki örneklerine de değindiğimiz gibi, devrimci ideolojinin kendisi, yarattığı bilinç ve kitlesel etkiyle devrimci bir güç oluşturabilmektedir. İstiklâl Mahkemelerinin yaptığı yargılamalar ve aldığı kararlar ile Fransız, Rus ve İran Devrim Mahkemelerinin aldığı kararların kıyaslanması durumunda, Türkiye’deki deneyimin görece daha dar kapsamlı olduğu aşikârdır.

Hiç şüphesiz, tarihte rastlanan devrimlerin çoğunda, eski düzene hâkim olan güçlerin kurulan yeni düzeni kabullenmeleri uzun sürmüştür. Eski hâkim güçler yeni şartlara karşı bir direnç göstermişlerdir. Her devrimin ilk aşamasında, bir şiddet ve baskı dönemi yaşanmıştır. Devrime karşı olan direncin düzeyi, devrimin başvuracağı baskı ve şiddetin düzeyini belirlemiştir.

İstiklâl Mahkemeleri ile alakalı TBMM arşivinde muhafaza edilen söz konusu evrakın analitik tasnifi yapıldıktan sonra yayınlanacak yeni belgelerle İstiklâl Mahkemelerine ilişkin tüm tartışmaların tekrar tekrar gözden geçirilmesi gerekebilecektir.

Günümüzde ulaşabildiğimiz belgeler ışığında, ülkemizdeki İstiklâl Mahkemeleri’nin diğer devrim mahkemeleri arasında en âdil hüküm veren ve yasalara en çok bağlı olarak çalışan, en az cana kıyan mahkeme olduğunu söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR VE MAKALELER

- Ağaoğlu, Samet: **Kuvay-ı Milliye Ruhu**, Baha Matbaası, İstanbul, 1973.
- Ağaoğulları, Mehmet Ali: **Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği**, İmge Kitabevi, Ankara, 2006.
- Aksakal, Hasan: “Stalin ve İkinci Dünya Savaşı Bağlamında Milliyetler Politikası”, **Karadeniz Araştırmaları**, Cilt: 6, Sayı: 21, Bahar 2009.
- Aktaş, Cihan: **Tanzimattan Günümüze Kılık, Kıyafet ve İktidar**, Nehir Yayınları, İstanbul, 1991.
- Akyol, Taha: **Atatürk’ün İhtilal Hukuku**, Doğan Kitap, İstanbul, 2012.
- Alkan, Ahmet Turan: **İstiklâl Mahkemeleri ve Sivas’ta Şapka İnkılabı Duruşmaları**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2011.
- Altunköprü, Ayşe: “Anadolu’nun Unutulan Mazlumları”, **Zaman Gazetesi**, 3 Mart 2013.
- Armaoğlu, Fahir: **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1997.

- Atabaki, Touraj ve Erik J. Zürcher: **Türkiye ve İran’da Otoriter Modernleşme**, çev. Özgür Bircan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012.
- Atatürk, Kemal: **Nutuk**, Atatürk Araştırma Merkezi, 2002.
- Atay, Falih Rıfkı: **Çankaya**, Sena Matbaası, İstanbul, 1980.
- Aybars, Ergün: **İstiklâl Mahkemeleri**, C:I-II, İleri Kitabevi, İzmir, 1995.
- Aybars, Ergün: **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Ercan Kitabevi, İzmir, 2000.
- Aydemir, Şevket Süreyya: **Tek Adam 1922–1938**, Cilt No: 3, 16. basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999.
- Baytimur, Mehmet, Aziz Demircioğlu ve Hasan Çelikoğlu: **Atatürk’ün Kastamonu Gezisi ve Şapka Devrimi**, Kastamonu Valiliği Yayınları, Ankara, 1982.
- Cleveland, William L.: **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008.
- Furet, François: **Devrim’in Yorumu**, çev. Ahmet Kuyaş, Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 2013.

- Garan, Mahmut: **Fransız İhtilali**, Kitapçılık Limited Ortaklığı Yayınları, İstanbul, 1968.
- Gaxotte, Pierre: **Fransız İhtilali Tarihi**, çev. Semih Tiryakioğlu, Varlık Yayınları, İstanbul, 1962.
- Goloğlu, Mahmut: **Devrimler ve Tepkiler 1924-1930**, Ankara, 1972.
- Guerin, Daniel: **Fransa’da Sınıf Mücadelesi 1793-95**, çev. Yavuz Alogan, Yazın Yayıncılık, İstanbul, 1988.
- Gündoğan, Ünal: “Geçmişten Bugüne İran İslam Devrimi: Genel Değerlendirme”, **Ortadoğu Analiz**, Cilt: 3, Sayı: 29, Mayıs 2011.
- Gürün, Kamuran: **17 Aralık 1925 Türk-Rus Anlaşması, Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992**, TTK Yayınları, Ankara, 1999.
- Hobsbawm, Eric: **Devrim Çağı**, 1789-1848, çev. Bahadır Sina Şener, Dost Kitabevi, Ankara, 1989.
- Hobsbawm, Eric: **Fransız Devrimi’ne Bakış**, çev. Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2009.

- İncece, Mustafa Selim: **Atatürk'ün Şapka Devriminde Kastamonu ve İnebolu Seyahatleri 1925**, TTK Basımevi, Ankara, 1959.
- İnönü, İsmet: **Hatıralar**, Cilt II, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987.
- Kalkan, Ersin: "O Şapkayı Torunları Giydi", **Hürriyet Pazar**, 19 Mart 2006.
- Kılıç, Ali: **İstiklâl Mahkemesi Hatıraları**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.
- Koloğlu, Orhan: **İslam'da Başlık**, TTK. Yayınları, Ankara, 1978.
- Kudret, Cevdet: "Alafranga Dedikleri", **Tarih ve Toplum**, Cilt: 1, Sayı: 4, Ankara, 1984.
- Lewin, Moshe: **Sovyet Yüzyılı**, çev. Renan Akman, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.
- Maintenant, Gerard: **Jakobenler**, çev. İsmail Yerguz, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- Moore, Barrington: **Diktatörlük ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri**, çev. Şirin Tekeli, İmge Kitabevi, Ankara, 2011.

- Mumcu, Uğur: “İstiklâl Mahkemeleri”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 11 Kasım 1992.
- Murphy, John Thomas: **Stalin**, çev. Celal Üster, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara, 1976.
- Nedim, Ahmet: **Ankara İstiklâl Mahkemesi Zabıtları 1926**, İşaret Yayınları, İstanbul, 1996.
- Price, Roger: **Fransa’nın Kısa Tarihi**, çev. Özkan Akpınar, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2012.
- Sabine, George: **Siyasal Düşünceler Tarihi**, III, çev. Özer Ozankaya, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayını, Ankara, 1969.
- Saint-Just: **Devrimle Gelen**, çev. Vedat Günyol, Çan Yayınları, İstanbul, 1977.
- Sander, Oral: **Siyasi Tarih (1918-1994)**, İmge Kitabevi, Ankara, 1994.
- Saray, Mehmet: **Kıyafet ve Laiklik**, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara, 1989.
- Sarıca, Murat: **100 Soruda Fransız İhtilali**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1981.

- Satlıgan, Nail: “Moskova Duruşmaları Kampanyası”, **Sınıf Bilinci**, Sayı: 2, Ekim 1988.
- Sedov, Lev: **1936 Moskova Duruşmaları Üzerine Kızıl Kitap**, çev. Halil Çelik, Prinkipo Yayıncılık, İstanbul, 2008.
- Soboul, Albert: **1789 Fransız İnkılâbı Tarihi**, çev. Şerif Hulusi, Cem Yayınevi, İstanbul, 1969.
- Stalin, Josef: **Eserler/Cilt 15-Sovyetler Birliği Komünist Partisi Tarihi**, çev. İsmail Yarkın, İnter Yayınları, İstanbul, 1992.
- Şapolyo, E. Behnan: **Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadelenin İç Âlemi**, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1967.
- Tanilli, Server: **Dünyayı Değiştiren 10 Yıl**, Fransız Devrimi Üstüne, Say Yayınları, İstanbul, 1989.
- Taşpınar, Ali: **Rize Tarihi**, Taşpınar Yayınları, Rize, 2004.
- Topuz, Ali: **Değişimi Yaşamak**, Doğan Kitap, İstanbul, 2011.
- Trotskiy, Lev: **Terörizm ve Komünizm, Karl Kautsky’a Yanıt**, çev. Onur Koyunlu, Epos Yayınları, Ankara, 2008.

- Turan, Namık Sinan: “16. Yüzyıldan 19. Yüzyıl Sonuna Dek Osmanlı Devletinde Gayrı Müslimlerin Kılık Kıyafetlerine Dair Düzenlemeler”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt: 60, Sayı: 4, Ankara, 2005.
- Turgut, Hulusi: **Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç Ali’nin Anıları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.
- Tunçay, Mete: **Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923- 1931)**, Yurt Yayınları, Ankara, 1981.
- Uluğ, Naşit Hakkı: **Üç Büyük Devrim Eğitiminin Birleştirilmesi, Şapka ve Giyimin Değiştirilmesi, Türk Harflerinin Kabulü**, Ak Yayınları, 1973.
- Yüksel, Hayriye: “Türk Devriminin Hindistan ve İran’daki Yansımaları”, **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 6, Ankara, 2010.
- Zengin, İsmail: **İran Devrimi ve Ortadoğu’ya Etkileri**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1991.

GAZETELER VE SÜRELİ YAYINLAR

Cumhuriyet Gazetesi

Hakimiyeti Milliye

Resmi Gazete

Türk İli

Zaman Gazetesi

KURUM YAZARLI KAYNAKLAR VE ARŞİV BELGELERİ

Diyanet İşleri Başkanlığı Kataloğu

DÜSTUR, Üçüncü Tertip, C. 1, Milliyet Matbaası, İstanbul, 1929.

İstiklâl Mahkemeleri, Cilt 1, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2015.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt No: 19, Devre No: 2, TBMM Yayınları, Ankara, 1977.

İNTERNET KAYNAKLARI

<http://www.milliyet.com.tr/1996/12/24/dizi/dizi.html>

<http://serbestiyet.com/İstiklâl-mahkemeleri-ve-moskova-durusmalari-kemalist-teror-ve-stalin-teroru>

<http://www.theguardian.com/news/2003/dec/01/guardianobituaries.iran>